

درسنامه جامع روش تحقیق در روانشناسی، علوم تربیتی و مشاوره

مجموعه روانشناسی، علوم تربیتی و مشاوره
(آموزش کامل مطالب درسی، تست، پاسخهای تشریحی)

مؤلف: فهیمه حکیمه

سرشناسه: حکیم، فهیمه، ۱۳۶۴-

عنوان و نام پدیدآور: درسنامه جامع روش تحقیق در روانشناسی، علوم تربیتی و مشاوره. مؤلف: فهیمه حکیم.

مشخصات نشر: قزوین: رواد، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۴۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۸۶۰۵-۰-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا.

موضوع: روان‌شناسی -- تحقیق -- روش‌شناسی -- راهنمای آموزشی (عالی)

Psychology -- Research -- Methodology -- Study and teaching (Higher)

روان‌شناسی -- تحقیق -- روش‌شناسی -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)

Psychology -- Resarch -- Methodology-- Examinations, questions, etc. (Higher)

روان‌شناسی تربیتی -- تحقیق -- روش‌شناسی -- راهنمای آموزشی (عالی)

Educational psychology -- Research -- Methodology -- Study and teaching (Higher)

روان‌شناسی تربیتی -- تحقیق -- روش‌شناسی -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)

Educational psychology -- Research -- Methodology -- Examinations, questions, etc. (Higher)

مشاوره -- تحقیق -- روش‌شناسی -- راهنمای آموزشی (عالی)

Counseling -- Research -- Methodology -- Study and teaching (Higher)

مشاوره -- تحقیق -- روش‌شناسی -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)

Counseling -- Research -- Methodology -- Examinations, questions, etc. (Higher)

رده‌بندی کنگره: BF۷۶/5

رده‌بندی دیویی: ۱۵۰/۷۲۴

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۸۵۳۸۷۵۹

اطلاعات رکورد کتاب‌شناسی: فیپا

انتشارات رواد

عنوان: درسنامه جامع روش تحقیق در روانشناسی، علوم تربیتی و مشاوره

مؤلف: فهیمه حکیم

تیراژ: ۵۰۰

چاپ اول: ۱۴۰۰

قیمت: ۱۴۷/۰۰۰

دفتر مرکزی: قزوین، خیابان توحید، کوچه بهرام، پلاک ۴. طبقه دوم، دفتر انتشارات رواد. تلفن: ۰۲۸-

۳۳۳۵۲۷۲۱

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هرکس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

مقدمه مؤلف

داوطلبین گرامی، ضمن آرزوی موفقیت برای یکایک شما عزیزان،

برای درس روش تحقیق درسنامه‌ای جامع فراهم کرده‌ایم تا پایانی باشد برای تمام سردرگمی‌های داوطلبین در انتخاب و مطالعه منابع متعدد کنکورهای سراسری ارشد و دکتری.

هدف تألیف این کتاب تهیه خلاصه‌ای کامل و جامع از مهم‌ترین منابع کنکور است. در واقع این کتاب خلاصه‌ای کامل از هر آن چیزی است که داوطلب برای پاسخگویی به سؤالات روش تحقیق نیاز دارد، زیرا در این کتاب تا حد امکان از هیچ نکته مهمی غفلت نشده است. این درسنامه تلاش کرده با توضیح و ذکر مثال‌های متعدد داوطلب را در یادگیری مطالب یاری کند. منابعی که بر اساس آن‌ها این درسنامه نگارش شده است در پایان کتاب آمده است. در داخل هر فصل نکات مهم و کلیدی جدا شده تا داوطلب نکات مهم هر فصل را راحت‌تر به خاطر بسپارد.

در پایان برخی فصول مطالب با رسم جداول، دیاگرام و نمودارهای مختلف، طبقه‌بندی و خلاصه‌سازی شده تا یادگیری برای داوطلب آسان شود. همچنین سؤالات طبقه‌بندی‌شده ۱۵ سال اخیر ارشد و دکتری به صورت کاملاً تشریحی حل شده و در پایان کتاب هم به حل تشریحی سؤالات کنکور ۹۹ و ۱۴۰۰ اختصاص یافته است. بنابراین این درسنامه برای کلیه داوطلبین کنکور ارشد و دکتری روان‌شناسی، علوم تربیتی، مشاوره و علوم شناختی مناسب است و آن‌ها را از مطالعه کتب اصلی بی‌نیاز می‌کند.

برای آنکه از مطالب این درسنامه بیشترین استفاده را ببرید، تست‌های طبقه‌بندی‌شده را دو روز بعد از مطالعه آن فصل بنویسید. همچنین برای تحکیم بیشتر یادگیری قبل از مطالعه فصل جدید، فصل قبل را مرور کنید.

در فرجام از مدیریت محترم نشر رواد که چاپ این کتاب را پذیرفتند و با رهنمودهایشان باعث افزایش کیفیت کتاب شدند و برای هر چه بهتر شدن این کتاب از هیچ کوششی دریغ نکردند، بی‌نهایت سپاسگزارم. از تمام دانشجویان و خوانندگان این درسنامه تقاضا دارم هر انتقاد و پیشنهادی دارند، به آدرس پیج اینستاگرام من <http://instagram.com/fahimehhakima> ارسال کنند. (صفحه اینستاگرام با سرچ "فهیمه حکیمه" قابل دستیابی است). شما عزیزان می‌توانید از طریق سایت گروه علمی آموزشی رواد به آدرس ravaad.ir از خدمات مشاوره‌ای، آموزشی و پژوهشی این سایت بهره‌مند شوید. همچنین گروه علمی آموزشی رواد دوره‌های رفع اشکال (نکته و تست و آموزش جامع آمار و روش تحقیق را برگزار می‌کند. در صورت تمایل برای شرکت در این دوره‌های آموزشی با شماره ۰۹۰۱۲۶۸۸۸۷۸ تماس بگیرید.

فهیمه حکیمه

مدیر دپارتمان روان‌شناسی گروه علمی آموزشی رواد

دانش آموخته رتبه اول کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی دانشگاه تهران

دانشجوی دکتری روان‌شناسی دانشگاه گیلان

فهرست مطالب

۹	فصل ۱. کلیات پژوهش
۱۰	تعریف علم
۱۰	روش‌های کسب دانش
۱۰	ویژگی‌های روش علمی
۱۱	اهداف علم
۱۱	مراحل روش علمی
۱۱	نظریه
۱۲	انواع نظریه
۱۴	اهداف نظریه
۱۴	ویژگی‌هایی نظریه
۱۹	فصل ۲. تحقیق علمی
۱۹	تعریف تحقیق علمی (تحقیق)
۱۹	ویژگی‌های فرایند تحقیق علمی
۲۰	اهداف پژوهش
۲۱	انواع روش‌های تحقیق
۲۶	ملاحظات اخلاقی در پژوهش
۳۱	فصل ۳. مراحل روش تحقیق
۳۱	مراحل روش تحقیق کمی
۳۱	ضوابط انتخاب موضوع تحقیق علمی
۳۲	موضوعات غیر قابل پژوهش
۳۳	اهمیت تدوین سوالات تحقیق
۳۳	انواع سوالات تحقیق
۳۳	فرضیه
۳۴	انواع فرضیه
۳۷	نکاتی درباره فرضیه‌ها
۳۷	منابع پژوهش
۳۹	نوشتن گزارش تحقیق
۴۵	فصل ۴. متغیرها و مقیاس‌های اندازه‌گیری
۴۵	مفهوم
۴۵	ملاک‌های ارزشیابی مفاهیم
۴۶	ملاک‌های ارزشیابی مفاهیم تجربی
۴۶	سازه
۴۶	متغیر
۶۵	فصل ۵. جامعه و نمونه‌گیری
۶۵	تعریف اصطلاحات مربوط به جامعه و نمونه‌گیری
۶۶	مراحل نمونه‌گیری

۶۷	عوامل موثر در حجم نمونه
۶۸	روش‌های نمونه‌گیری
۶۹	نکاتی دربارهٔ نمونه‌گیری تصادفی منظم و ساده
۷۱	نکاتی دربارهٔ نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و خوشه‌ای
۷۲	انواع روش‌های برآورد حجم نمونه
۷۵	توزیع نمونه‌گیری
۸۵	فصل ۶. روش کیفی
۸۵	دیدگاه فلسفی (پارادایم‌های تحقیق)
۸۷	ویژگی‌های طرح پژوهش کیفی
۸۸	تعریف تحقیق کیفی
۸۹	مزایای تحقیق کیفی
۸۹	معایب تحقیق کیفی
۸۹	مراحل اجرای تحقیق کیفی
۹۰	تعاریف مفاهیم و متغیرها در پژوهش کیفی
۹۰	نمونه‌گیری در پژوهش کیفی
۹۱	روش‌های نمونه‌گیری در پژوهش کیفی
۹۲	حجم نمونه در پژوهش‌های کیفی
۹۲	روایی و پایایی در پژوهش کیفی
۹۲	فنون سنجش روایی و پایایی تحقیق کیفی
۹۴	انواع روایی در پژوهش کیفی
۹۵	پژوهش‌های ترکیبی آمیخته با جهان‌بینی عمل‌گرایانه
۹۵	انواع پژوهش‌های ترکیبی یا آمیخته
۹۶	نکاتی دربارهٔ روش تحقیق کیفی
۱۰۵	فصل ۷. پژوهش زمینه‌یابی، پایایی و روایی
۱۰۵	زمینه‌یابی
۱۰۵	ویژگی‌های تحقیق زمینه‌یابی
۱۰۶	مصاحبه (زمینه‌یابی مصاحبه‌ای)
۱۰۸	پرسشنامه (زمینه‌یابی پرسشنامه‌ای)
۱۰۹	انواع مقیاس‌های درجه‌بندی
۱۱۴	نکاتی در تدوین سوال‌های پرسشنامه
۱۱۷	تماس تلفنی (زمینه‌یابی تلفنی)
۱۱۸	انواع طرح‌های زمینه‌یابی
۱۱۸	انواع پژوهش‌های طولی
۱۲۱	ویژگی‌های ابزارهای اندازه‌گیری
۱۲۳	نکاتی دربارهٔ انواع پایایی
۱۳۳	فصل ۸. پژوهش همبستگی و علی‌مقایسه‌ای
۱۳۳	روش همبستگی
۱۳۴	مراحل پژوهش همبستگی
۱۳۵	پیش‌بینی (تحلیل رگرسیون)
۱۳۸	نکاتی دربارهٔ همبستگی و رگرسیون

۱۳۹	روش علی- مقایسه‌ای یا پس رویدادی
۱۳۹	مراحل تحقیق علی مقایسه‌ای
۱۴۱	نکاتی درباره روش علی-مقایسه‌ای
۱۴۷	فصل ۹. طرح‌های پژوهش آزمایشی و اهداف آن
۱۴۷	طرح‌های آزمایشی
۱۴۸	طرح پژوهش
۱۴۹	ویژگی‌های روش آزمایشی
۱۴۹	روایی (اعتبار) درونی آزمایش‌ها
۱۵۱	روایی (اعتبار) بیرونی آزمایش‌ها
۱۵۳	راهکارهای مقابله با عوامل تهدیدکننده روایی آزمایش
۱۵۵	انواع کورسازی
۱۵۵	روایی نتیجه
۱۶۳	فصل ۱۰. انواع طرح‌های پژوهش بین گروهی (آزمایشی)
۱۶۳	انواع طرح‌های آزمایشی
۱۶۳	طرح پیش‌آزمایشی مقدماتی
۱۶۵	طرح آزمایش شبه‌آزمایشی یا نیمه‌آزمایشی
۱۶۷	طرح آزمایش آزمایشی واقعی (حقیقی)
۱۷۳	نکاتی درباره طرح‌های آزمایشی
۱۷۴	مقایسه روش علی- مقایسه‌ای با روش آزمایشی
۱۸۳	فصل ۱۱. طرح‌های تک‌آزمودنی یا درون‌گروهی، فراتحلیل و تحلیل محتوا
۱۸۳	طرح‌های درون‌گروهی (single-subject design) یا طرح‌های پژوهشی برای رفتار کاربردی
۱۸۴	نکاتی درباره طرح‌های درون‌آزمودنی
۱۸۴	انواع طرح‌های تک‌آزمودنی
۱۸۷	نکاتی درباره طرح‌های خط پایه چندگانه
۱۸۹	تحلیل محتوا
۱۹۰	فراتحلیل
۱۹۰	روش تحقیق کیو (Q)
۱۹۵	فصل ۱۲. پژوهش تاریخی و قوم‌نگاری
۱۹۵	پژوهش تاریخی
۱۹۸	نکاتی درباره نقد درونی
۲۰۰	پژوهش قوم‌نگاری
۲۰۷	فصل ۱۳. پژوهش‌های کیفی
۲۰۷	اقدام‌پژوهی، عمل‌نگر یا پژوهش در عمل
۲۱۱	مطالعه موردی
۲۱۴	نکاتی درباره مطالعه موردی
۲۱۴	نظریه برخاسته از داده (نظریه داده بنیاد)
۲۱۷	پدیدارشناسی
۲۱۸	گروه‌های کانونی
۲۲۰	زیست‌نگاری (روایتی)
۲۲۱	چرخه گردآوری داده‌ها در تحقیق کیفی

۲۲۵	سوالات کنکور ارشد (۹۹)
۲۲۷	سوالات کنکور دکترا (۹۹)
۲۲۹	پاسخنامه تشریحی کنکور ارشد ۹۹
۲۳۰	پاسخنامه تشریحی سوالات دکترای (۹۹)
۲۳۲	سوالات کنکور ارشد (۱۴۰۰)
۲۳۴	پاسخنامه تشریحی کنکور ارشد (۱۴۰۰)
۲۳۷	سوالات کنکور دکتری (۱۴۰۰)
۲۳۹	پاسخنامه تشریحی دکتری (۱۴۰۰)
۲۴۰	منابع

fahimeh hakima

..... فصل ۴. متغیرها و مقیاس‌های اندازه‌گیری

تعریف مفهوم، سازه، متغیر، روش‌های تعاریف سازه‌ها و متغیرها، انواع متغیر، تعریف، اندازه‌گیری، مقیاس‌های اندازه‌گیری، سوالات و پاسخ‌های تشریحی

مفهوم

مفهوم تجریدی از رویدادهای قابل مشاهده‌است که معرف شباهت یا جنبه‌های مشترک میان آن‌هاست. مفهوم را می‌توان انتزاع یا تجرید رویدادهای مشاهده‌پذیر دانست، بدین‌معنا که بیانگر یک چیز یا پدیده به‌خصوصی است. هر مفهوم، تعداد زیادی از رویدادها را زیر یک عنوان کلی قرار می‌دهد. مفاهیم معرف یک دورنما، یعنی راهی برای مشاهده پدیده‌های تجربی (از طریق مفهومی ساختن) هستند. مفهوم به دانشمندان کمک می‌کند تا به جنبه‌هایی از واقعیت ارتباط پیدا کنند، مشاهده‌ها و تجارب خود را به صورت مفاهیم، طبقه‌بندی، سازمان‌دهی و نظم ببخشند، تعمیم دهند و به آن کیفیت مشترکی منسوب نمایند. بنابراین با استفاده از مفاهیم، طبقه‌بندی و تعمیم صورت می‌گیرد و محتوای هر نظریه را تعریف می‌کنند، مفاهیم از حساس‌ترین و مهم‌ترین عناصر نظریه‌ها هستند که شکل‌گیری آن‌ها با تدوین نظریه مرتبط است.

طبقه‌بندی مفاهیم

گانه مفاهیم را به دو دسته تقسیم کرده است. ۱. مفاهیم عینی ۲. مفاهیم انتزاعی
مفاهیم عینی (concrete). دارای مصداق‌های عینی هستند که آن را می‌توان مشاهده کرد. مثل میز، صندلی و رادیو.
مفاهیم انتزاعی (Abstract). به‌صورت عینی قابل مشاهده نیستند. آن‌ها از تعریف‌شان شناخته می‌شوند. وجود آن‌ها به نوع تعریف وابسته است، مثل مفهوم دایره.

ملاک‌های ارزشیابی مفاهیم

مفاهیم باید براساس ملاک‌های مشخصی تعریف شوند و با توجه به این ملاک‌های مشخص مورد قضاوت قرار گیرند.

ملاک‌های ارزشیابی مفاهیم نظری

۱- اهمیت و اعتبار تجربی. هر یک از مفاهیم نظری باید پژوهشگر را به یک یا چند مفهوم تجربی دیگر راهنمایی کند. چون مفاهیم نظری مستقیماً قابل مشاهده و اندازه‌گیری نیستند، آن‌ها از طریق مشاهده و اندازه‌گیری یک یا چند مفهوم تجربی که به وسیله مفاهیم نظری پیشنهاد می‌شوند، اندازه‌گیری می‌شوند. مفهوم نظری تنها به‌وسیله مفاهیم تجربی قابل مشاهده و اندازه‌گیری است. برای مثال ژن تا قبل از اختراع میکروسکوپ یک مفهوم نظری بود. بعد از اختراع و ساخته شدن میکروسکوپ‌های الکترونیک، ژن از مفهوم نظری به تجربی تبدیل شد.

۲- سودمندی یا ثمربخشی. سودمندی یعنی تعداد ارتباط‌هایی که یک مفهوم می‌تواند با مفاهیم دیگر داشته‌باشد.

۳- ثبات درونی. توضیح مفاهیم نظری نباید تناقض درونی داشته باشند. یعنی، نباید در معنای مفاهیم تضاد وجود داشته باشد، در توضیح آن‌ها نیز نباید یک مفهوم یکسان در مکان‌های متفاوت و با معانی مختلف به کار برده شود.

- ۴- **عملیات ریاضی.** یعنی آیا مفهوم، را می‌توان به کمیت تبدیل کرد؟ آیا پژوهشگر در توضیح آن می‌تواند از نمادهای ریاضی استفاده کند؟ هر چقدر مفاهیم نظری را بتوان با اعداد و ارقام نشان داد، مناسب‌تر است.
- ۵- **سادگی.** سادگی به این اشاره دارد که افراد چقدر در واضح بودن معانی مفهوم توافق دارند.

ملاک‌های ارزشیابی مفاهیم تجربی

- ۱- **پایایی مشاهده‌گرها.** مشاهده‌کنندگان در گزارش مشاهدات خود بین ۸۰ تا ۹۰ درصد توافق داشته باشند.
- ۲- **انتزاعی بودن.** یعنی مفاهیم تجربی آغاز و پایانی داشته باشند.
- ۳- **ادراکی.** مفهوم با حداقل فعالیت‌هایی که مشاهده‌کننده انجام می‌دهد، قابل درک باشد.
- ۴- **ارتباط با برخی از مفاهیم نظری.** بعد از مشاهده مفاهیم تجربی، شخص بتواند مفاهیم نظری هم‌تا و مقابل آن را پیدا کند. رعایت این ملاک مشابه توجه به ملاک اعتبار تجربی در مفاهیم نظری است.
- ۵- **سادگی.** یعنی پژوهشگران پس از مشاهده عینی آن، در معنای آن توافق داشته باشند.
- سازه**

سازه تجریده‌های عالی‌تر رویدادهای محسوس و ملموس است که می‌توان آن‌ها را استنباط کرد. این نوع تجریده‌های عالی‌تر، به این دلیل که از مفاهیمی با سطح انتزاع بالاتر ساخته شده‌اند، سازه (construct) خوانده می‌شوند. بنابراین سازه نیز یک مفهوم است، اما به گونه‌ای ارادی و برای هدف خاص ساخته یا پذیرفته شده‌است. سازه‌ها معرفی آن چیزی هستند که موجب رفتار فرد است. یعنی پژوهشگر نشانگرهای فرضی و احتمالی آن سازه مثلاً انگیزه را اندازه می‌گیرد، نه خود انگیزه را. پژوهشگر رفتارهایی را که ممکن است نشانه انگیزه باشند اندازه و سپس درباره ویژگی‌های احتمالی و فرضی آن سازه استنباط می‌کند. بنابراین سازه مستقیماً مشاهده‌پذیر نیست. یک مفهوم باز است که از سه طریق خود را نشان می‌دهد:

(الف) فهرست نشانگرهای عملی یک سازه را می‌توان تغییر داد، اصلاح کرد و یا اضافه کرد.

(ب) رابطه بین نشانگرها و سازه، یک رابطه احتمالاتی است

(ج) طبیعت ذاتی و درونی سازه نامشخص و نامعین است.

تفاوت مفهوم با سازه

مفهوم، انتزاعی از رویدادهای قابل مشاهده است که معرف شباهت‌های مشترک آن‌هاست. سازه مفاهیم پیچیده و انتزاعی هستند که برای کارکردهای خاصی ایجاد شده‌اند. سازه‌ها تجریده‌های عالی‌تر از رویدادهای ملموس‌اند و می‌توان آن‌ها را نوعی استنباط دانست. بنابراین مستقیم قابل مشاهده نیستند بلکه از رفتارهای قابل مشاهده استنباط می‌شوند.

متغیر

متغیر (variable) صفت یا خصیصه‌ای است که از یک مشاهده به مشاهده دیگر، از واحدی به واحد دیگر و از فردی به فرد دیگر متفاوت است. یعنی مقادیر مختلفی (حداقل دو ارزش یا دو عدد) را اختیار می‌کند. به‌عنوان مثال نمرات آزمون آمار یک متغیر است زیرا از فردی به فرد دیگر مختلف است. یا مثلاً جنسیت یک متغیر است که مقوله‌های آن عبارت‌اند از: زن و مرد. متغیر مفهوم یا سازه‌ای است که می‌تواند مقادیر (متغیرهای کمی) یا حالت‌های مختلف (متغیرهای کیفی) را به خود بگیرد. می‌توان گفت متغیر معادل تجربی سازه است. سازه‌ای که در طی پژوهش مطالعه، اندازه‌گیری و در نتیجه تجربه‌پذیر و به متغیر تبدیل می‌شود. بنابراین متغیرها تجربه‌پذیر، اندازه‌پذیر، سنجش‌پذیر و تغییرپذیرند.

انواع روش‌های تعاریف سازه‌ها و متغیرها

تعریف مفاهیم کلیدی و تعیین معنای دقیق آن‌ها قبل از شروع پژوهش بسیار مهم است، تا بتوانیم آن‌ها را به گونه‌ای نظام‌دار اندازه‌گیری کنیم. پژوهشگر باید از نشانگرهایی که معرف مفاهیم خاص‌اند تصور روشنی داشته‌باشد. برای مثال،

فقر را باید با توجه به معیارهای خاصی مانند میزان درآمد، اندازه و نوع مسکن، چگونگی صرف درآمد و ... تعریف کند. به‌طور کلی هر لفظ، اصطلاح، یا واژه‌ای که در فرضیه یا نظریه علمی به کار می‌رود باید به‌صورت دقیق، به گونه‌ای تعریف شود که هر ناظر توانا بدون ابهام بتواند پژوهش درباره آن فرضیه یا نظریه را انجام دهد، نتیجه آن پژوهش به‌گونه‌ای عینی مشخص باشد، و به شخصی که آزمون را انجام می‌دهد بستگی نداشته باشد. مقصود آن است که آزمون‌پذیری همه گزاره‌های علمی آن تضمین شود. هر اندازه فاصله مفاهیم و سازه‌ها از واقعیت‌های تجربی بیشتر باشد، احتمال سوء تفاهم و استفاده نامطلوب از آن مفاهیم بیشتر می‌شود، و به همان میزان نیز توجه و دقت در تعریف این مفاهیم افزایش می‌یابد.

سازه‌ها و متغیرها را می‌توان به دو صورت تعریف کرد:

الف) تعاریف مفهومی (مولفه‌ای). تعریف مفهومی (conceptual) که سازنده، نمادی، اساسی، ساختاری یا نظری نیز نامیده شده‌است، مفاهیم را با استفاده از مفاهیم دیگر تعریف می‌کند. تعریف مفهومی به تعریف یک واژه توسط واژه‌های دیگر اشاره دارد. به عبارت دیگر، در این تعریف، از واژه‌های انتزاعی و ملاک‌های فرضی استفاده می‌شود. چنین تعاریفی معمولاً در فرهنگ‌های لغت انجام می‌گیرد. این نوع تعریف، به شناسایی ماهیت یک پدیده کمک و در فرایند منطقی تدوین فرضیه‌ها نقش مهمی را ایفا می‌کند. تعریف مفهومی برای آنکه مشاهده‌پذیر شوند باید به تعریف عملیاتی تبدیل شود. تا در پژوهش، از آنجا که تعریف مفهومی مبانی نظری اندازه‌گیری متغیرها را نشان می‌دهد، تعریف کردن آن ضروری است.

ملاک‌های تعریف مفهومی

الف) باید مانع و جامع باشد. یعنی همه موارد مورد پوشش را شامل شود (جامع باشد) و مواردی را که مورد پوشش نیست شامل نشود (مانع باشد).

ب) متسلسل (دوری) نباشد. یعنی نباید جزئی از خود چیز مورد تعریف را در بر گیرد. به‌طور مثال تعریف بوروکراسی به عنوان سازمانی که کیفیت بوروکراسی دارد، و یا تعریف قدرت به عنوان کیفیتی که در اشخاص مقتدر (قدرتمند) وجود دارد، این شیوه تعریف دوری است، خودش را با خودش تعریف کرده‌ایم.

ج) مثبت بیان شود. تعریف مفهوم باید با ویژگی‌هایی که دارد تعریف شود، نه ویژگی‌هایی که ندارد.

د) با اصطلاحات روشن و بدون ابهام تعریف شود. اصطلاحی مانند محافظه‌کارانه برای افراد مختلف معانی متفاوتی دارد، و نباید به صورت یک تعریف به کار رود مگر آنکه درباره معنای آن توافق وجود داشته باشد. برای تعاریف مفاهیم و واژه‌ها می‌توان از روش‌های زیر استفاده نمود:

الف) تعریف با استفاده از مثال. مثال یک روش مفید برای برقراری ارتباط با دنیای مجرد است.

ب) تعریف به وسیله جنس و وجه امتیاز. این تعریف بیشتر در حوزه‌هایی که پدیده‌ها طبقه‌بندی شده‌اند، استفاده می‌شود. برای مثال، استادان معلمانی هستند که در بالاتری مرتبه علمی در موسسات آموزش عالی به تحقیق و تدریس اشتغال دارند. در این تعریف استادان را از معلمان متمایز شدند. یعنی ابتدا طبقه بزرگتری از مفاهیم تعیین، سپس وجه تمایز مفهوم مورد نظر را از این طبقه مشخص می‌سازیم.

ج) تعریف با استفاده از قید شرط. زمانی که پژوهشگر از واژه‌ای استفاده می‌کند که معنای او برای او آشناست، اما عموم مردم در معنای آن توافق ندارند، از این تعریف استفاده می‌شود.

ب) تعاریف عملیاتی. تعریف عملیاتی بر ویژگی‌های قابل مشاهده استوار و راهنمای پژوهشگر در اجرای پژوهش است. پژوهشگر برای آنکه سازه‌هایش را به‌صورت تجربی مطالعه کند، باید تصمیم بگیرد چه نوع رویدادهای قابل مشاهده‌ای معرف این سازه‌ها هستند. بنابراین تعریف عملیاتی مجموعه فعالیت‌هایی است که پژوهشگر باید انجام دهد تا آن مفهوم قابل مشاهده شود. این تعریف با تاکید بر مشاهدات عینی، روشن و قابل تکرار باعث می‌شود اگر پژوهشگران دیگری در

شرایط مشابه، به اندازه‌گیری همان سازه بپردازند، نتیجه یکسانی به‌دست آورند. برای تعریف عملیاتی دو شرط زیر ضروری است:

شرط اول. متغیرها و مشخصات آن‌ها به شیوه‌ای تعریف شوند که مشاهده‌پذیر و قابل اندازه‌گیری باشند

شرط دوم. معیارهای اندازه‌گیری در جمع‌آوری اطلاعات به گونه‌ای باشند که امکان ارزیابی فرضیه‌ها وجود داشته باشد. چنانچه این شرایط در مورد تعریف متغیرهای مورد مطالعه رعایت شود می‌توان گفت متغیر، تعریف عملیاتی شده است. باید توجه داشت که تعاریف عملیاتی به ماهیت، شرایط و اهداف تحقیق بستگی دارد و نمی‌تواند تمام معانی علمی یک مفهوم یا سازه را دربرگیرد و تعاریف عملیاتی تنها معانی محدودی از سازه‌ها را ارائه می‌دهند و هرگز نمی‌توانند کل متغیر را بیان و تعریف کنند بلکه این تعاریف از سوی پژوهشگران همواره از لحاظ معنا محدود و مشخص هستند.

انواع تعریف عملیاتی

دو نوع تعریف عملیاتی وجود دارد؛ تعریف عملیاتی سنجشی (Measured) و تعریف عملیاتی آزمایشی (Experimental).

الف) عملیاتی سنجشی یا اندازه‌پذیر. نحوه اندازه‌گیری متغیرها را بیان می‌کند. یعنی چه عملیاتی باید انجام گیرد تا اندازه‌گیری یک مفهوم یا سازه، میسر شود؛ برای مثال، پیشرفت تحصیلی را می‌توان با نمرات فرد در یک آزمون استاندارد شده، تعریف کرد. تعریف عملیاتی خود به دو بخش تقسیم می‌شود:

تعریف عملیاتی پویا. در این تعریف ویژگی‌های پویای متغیر مورد مطالعه بیان می‌شود. یعنی رفتارهای مشاهده‌پذیری که فرد از خود نشان می‌دهد. مثلاً شخص پرخاشگر را می‌توان به‌عنوان فردی که فریاد می‌زند و با توهین صحبت می‌کند، توصیف کرد. در تعریف عملیاتی پویا محقق به ثبت چگونگی رفتار آزمودنی‌ها می‌پردازد.

تعریف عملیاتی ایستا. تعریف ایستا یعنی بیان ویژگی‌های ساختاری مشاهده‌پذیر متغیر. در تعریف عملیاتی ایستا نتیجه یا برون‌داد رفتار آزمودنی مشاهده می‌شود. به‌طور مثال نمرات آزمودنی‌ها در آزمون‌های ویژه هوش.

ب) عملیاتی آزمایشی یا تجربی. این تعریف نحوه دستکاری متغیرها توسط محقق را بیان می‌کند. در عملیاتی آزمایشی، شرایط آزمایشی فراهم می‌شود که که پدیده مورد مطالعه بروز کند. برای مثال تعریف آزمایشی ناکامی به صورت عملیاتی؛ ایجاد شرایطی است که فرد در آن، برای رسیدن به هدف، با مانع روبرو می‌شود، بدین ترتیب ناکامی ظهور و بروز پیدا می‌کند. به‌طور مثال به کودک شکلات نشان می‌دهیم ولی دور از دسترس او قرار می‌دهیم. این یک تعریف عملیاتی آزمایشی‌پذیر است، که متغیرها به صورت فعال دستکاری شده‌اند.

انواع متغیر

متغیرها را می‌توان به روش‌های مختلف طبقه‌بندی کرد. انواع متغیر از نظر ماهیت مقادیری که می‌پذیرند یا از نظر اندازه‌گیری به دو دسته کمی یا کیفی تقسیم می‌گردند:

الف) متغیر کیفی، مقوله‌ای یا اسمی. به حالت‌های گوناگون یک ویژگی متغیر کیفی (Qualitative variable) گفته می‌شود، بنابراین متغیرهای کیفی حالت‌پذیرند. آن‌ها متغیرهایی هستند که فقط برحسب یک سطح طبقه‌بندی می‌شوند. متغیر کیفی را نمی‌توان اندازه‌گیری کرد. برای نمایش آن‌ها از کد و نماد قراردادی استفاده می‌شود. به عبارت دیگر متغیرهای کیفی اندازه‌پذیر نیستند بلکه ارزش‌پذیرند. در بین طبقات متغیرهای کیفی بیشترین یا کمترین وجود ندارد، یعنی تمام اعضای آن از ارزش یکسان برخوردارند. با متغیرهای کیفی اعمال ریاضی ممکن نیست وقتی برای نام‌گذاری آن‌ها از عدد استفاده می‌شود این عدد صرفاً جنبه کیفی برای کدگذاری و تمایز میان‌ها است؛ معنای کی ندارد. به‌طورمثال وقتی به پسرها کد ۱ و به دخترها کد ۲ می‌دهیم، این اعداد صرفاً برای تمایز دو گروه پسران از دختران است. متغیرهای کیفی خود به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱ - متغیر کیفی قابل رتبه‌بندی. در این نوع متغیر کیفی مقوله‌ها را می‌توان رتبه‌بندی کرد. مثل طبقه اجتماعی (بالا، متوسط، پایین).

۲- متغیر کیفی غیرقابل رتبه‌بندی. در این نوع متغیر کیفی مقوله‌ها را نمی‌توان رتبه‌بندی کرد، مثل جنسیت (زن، مرد)، نژاد (سفید، سپاه، زرد)، گروه خونی (O, A, B, AB) رنگ چشم (مشکی و قهوه‌ای، آبی، سبز و ...) که اختلاف طبقات صرفاً کیفی است و تفاوت واقعی کمی ندارند.

متغیرهای کیفی براساس وجوهی یا ارزشی که به آن‌ها اختصاص داده می‌شود به دو بخش دو وجهی (دو ارزشی) یا چندوجهی (چند ارزشی) تقسیم‌بندی می‌شوند:

الف) متغیر دو وجهی. متغیر دووجهی به متغیری گفته می‌شود که به آن فقط دو وجه اختصاص داده می‌شود. مثل جنسیت که دارای فقط دو وجه زن یا مرد است. مثل قبولی در دانشگاه دارای دو وجه مردود یا قبول است. مرگ و حیات، حضور یا غیاب، صحیح یا غلط از جمله موارد متغیرهای کیفی دو وجهی است که برای ثبت آن‌ها می‌توان از عدد یا حرف یا نمادهای دیگر استفاده کرد.

متغیرهای دو وجهی خود به دو بخش حقیقی (واقعی) و ساختگی تقسیم می‌شوند.

۱- الف) متغیرهای دو وجهی حقیقی (واقعی). این متغیرها دو بخشی واقعی هستند، به این معنا که ذاتاً کیفی دووجهی هستند. ماهیت متغیر به شکل ذاتی دووجهی است. مانند زن و مرد، مرگ و حیات؛ شهری و روستایی؛ حضور و غیبت، بله و خیر؛ مردود یا قبول.

۲- الف) متغیرهای دو وجهی غیرحقیقی (ساختگی). متغیرهایی هستند که ذاتاً کمی‌اند، ولی به صورت قراردادی آن‌ها را به کیفی تبدیل می‌کنیم، مثل هوش که یک متغیر کمی است و می‌توانیم آن را به دو حالت باهوش و کم‌هوش تقسیم کنیم. یا سن متغیری است که ذاتاً کمی است اما می‌توانیم آن را یک متغیر دووجهی پیر و جوان تقسیم کنیم.

برخی منابع مثل دکتر علی هومن متغیرهایی را که تقسیم آن‌ها به دو یا چند بخش، قراردادی و اختیاری است، مثل قبول، رد را متغیرهای ساختگی می‌نامند.

ب) متغیر چند وجهی. متغیر چند وجهی متغیری است که به آن چند وجه اختصاص داده می‌شود. مثل گروه خونی (O, A, B, AB)؛ درجات نظامی (سرهنگ، سرتیپ، سردار و...); مقطع تحصیلی (دیپلم، کارشناسی، کارشناسی ارشد و ...). این متغیرها نیز به دو بخش حقیقی (واقعی) و ساختگی تقسیم می‌شوند:

۱- ب) متغیرهای چندوجهی حقیقی (واقعی). متغیرهای چند بخشی واقعی، ذاتاً کیفی چندوجهی هستند. یعنی ماهیت متغیر به شکل ذاتی چند وجهی است. مانند گروه خونی، رنگ چشم.

۲- ب) متغیرهای چند ارزشی ساختگی (غیرحقیقی). متغیرهایی هستند که ذاتاً کمی‌اند، ولی به صورت قراردادی آن‌ها را به کیفی تبدیل می‌کنیم، مثل هوش که یک متغیر کمی است و می‌توانیم آن را به چند حالت ناتوان ذهنی، مرزی، عادی، باهوش و نابغه تقسیم کنیم. یا سن متغیری است که ذاتاً کمی است اما می‌توانیم آن را یک متغیر چند وجهی کودک، نوجوان، جوان، میانسال و پیر تقسیم‌بندی کنیم.

ب) متغیر کمی (variable quantitative) متغیری است که از حداقل نظم رتبه‌بندی برخوردار است. این متغیرها می‌توانند مقادیر مختلفی اختیار کنند. به عبارت دیگر متغیر کمی دارای واحد و مبدا اندازه‌گیری است که می‌توان بر طبق قاعده‌ای معین به آن‌ها مقادیر عددی نسبت داد. بنابراین تفاوت و تمایز میان این متغیرها کمی و واقعی است. این متغیرها از نظر کمی تغییر می‌کنند و این تغییرات با عدد ثبت می‌شود و می‌توان با آن اعداد اعمال ریاضی انجام داد. مانند سن، قد، وزن، معدل ... اعداد نسبت داده شده به متغیر جنبه کمی دارد در نتیجه امکان اعمال ریاضی در آن‌ها وجود دارد.

متغیر کمی خود به دو دسته پیوسته و گسسته (جدا) تقسیم می‌شود:

الف - متغیر کمی پیوسته (Continuous). متغیری است که بین هر دو مقدار متوالی آن مقادیر بی‌شماری (اعشاری، کسری و) وجود دارد و این مقادیر معنی و مفهوم حقیقی دارند. متغیر کمی پیوسته این قابلیت را دارد که مجموعه‌ی منظمی از ارزش‌ها یا مقادیر را در محدوده‌ی معینی بپذیرد. مانند قد یا وزن، مثلاً بین قد ۱۷۹ و ۱۷۸ سانتی‌متر می‌توان مقادیر بی‌شمار دیگری را پیدا نمود. در متغیر پیوسته درجات مختلف اندازه‌گیری وجود دارد.

ب - متغیر کمی گسسته (Discrete). متغیری که پیوسته نباشد، گسسته است. این متغیرها نمی‌توانند هر ارزشی را به خود اختصاص دهند، بلکه تنها اعداد یا ارزش‌هایی را مشخص‌کننده یک‌وجه معین از یک مقیاس است را به خود اختصاص می‌دهند. در متغیر کمی گسسته بین هر مقدار متوالی آن نمی‌توان مقادیر دیگری را پیدا کرد. به عبارت دیگر مقادیری که بین دو مقدار متوالی آن وجود دارد، معنی و مفهومی ندارند. مثل تعداد دانشجویان حاضر در کلاس. تعداد صندلی‌های موجود در مدرسه و ... اینکه بگوییم در کلاس درس ۵/۵ دانش‌آموز وجود دارد، بی‌معنا است. تعداد

انواع متغیرها از نظر امکان دستکاری و کنترل آن‌ها

الف) متغیرهای فعال (و ب) متغیر خصیصه‌ای. متغیر که پژوهشگر با دخل و تصرف بوجود می‌آورد و امکان انتخاب تصادفی و دستکاری مستقیم در آن وجود دارد، را **متغیر فعال (active variable)** و متغیرهایی که امکان انتخاب تصادفی و دستکاری مستقیم ندارند را **متغیر خصیصه‌ای (Attributional variable)** می‌گویند. به عبارت دیگر، به متغیرهایی که دستکاری می‌شوند، متغیرهای فعال و به متغیرهایی که اندازه‌گیری یا انتخاب می‌شوند، متغیرهای خصیصه‌ای (ویژگی) گفته می‌شود. تفاوت میان این دو متغیر فقط در شیوه اجرای آن توسط محقق است.

متغیرهای فعال از طریق پژوهشگر دستکاری می‌شوند. به‌طور مثال وقتی پژوهشگر روش‌های مختلف تدریس را به کار می‌برد، یا به یک گروه از کودکان پاداش داده و گروه دیگری را تنبیه می‌کند، یعنی متغیرهای روش تدریس و تقویت (تشویق، تنبیه) را به گونه‌ای فعال دستکاری می‌کند. او می‌تواند به صورت تصادفی دو گروه را انتخاب، و بر یک گروه اثر تنبیه و گروه دیگر اثر تشویق را بررسی کند. متغیرهای فعال، مشابه متغیر مستقل هستند.

اما دستکاری و انتخاب تصادفی بسیاری از متغیرها محال یا دست‌کم بسیار دشوار است. همه متغیرهایی که نشانگر ویژگی‌های آدمی است و پژوهشگر نمی‌تواند آنها را تغییر دهد و به صورت تصادفی انتخاب کند. مانند هوش، استعداد، جنسیت، موقعیت اجتماعی-اقتصادی و... متغیرهای **خصیصه‌ای (ویژگی)** هستند. تمام افراد شرکت‌کننده از قبل پژوهش این ویژگی‌ها را دارند و به همین دلیل این گونه متغیرها را گاه متغیرهای **ارگانیزمی** نیز می‌نامند.

برخی ویژگی‌های روان‌شناختی و خلقی می‌توانند متغیر نیمه‌فعال باشند، یعنی پژوهشگر می‌تواند، آن ویژگی را در گروهی از افراد ایجاد سپس آن‌ها را به صورت تصادفی انتخاب کند. برای مثال اگر معلمی قصد دارد، از یک کلاس به صورت تصادفی افرادی را انتخاب کند که با انگیزه هستند، می‌تواند با روش‌هایی در آن‌ها انگیزه را ایجاد کرده سپس، به صورت تصادفی آن‌ها را انتخاب کند. قبل از ایجاد انگیزه انتخاب افراد با انگیزه، به صورت تصادفی ممکن نیست.

انواع متغیرها از نظر نقش آن‌ها در پژوهش

متغیرها از نظر نقشی که در تحقیق دارند به پنج دسته تقسیم می‌شوند، که عبارت‌اند از: (۱) متغیر مستقل (۲) متغیر وابسته؛ (۳) متغیر تعدیل‌کننده؛ (۴) متغیر کنترل؛ (۵) متغیر مداخله‌گر.

متغیر مستقل. متغیر مستقل با نام‌های دیگری چون عامل، محرک، علت، درون‌داد، پیش‌بینی‌کننده، مقدمه، پیشابند، علت احتمالی یا فرضی، شرط مقدم یا پیشین، شرط لازم قبل از وقوع پیامد، متغیری است که پژوهشگر آن را دستکاری یا انتخاب می‌کند تا تأثیرش را بر متغیر دیگر بررسی کند. متغیر مستقل در یک پژوهش نقش علت احتمالی را دارد که مقادیر معلول (متغیر وابسته) را تحت تأثیر قرار می‌دهد. پژوهشگر با متغیر مستقل متغیر وابسته را تبیین یا

پیش‌بینی می‌کند. متغیر مستقل را مستقل می‌گویند چون مستقل از نتیجه است. نه به چیزی وابسته است و نه چیزی آن را تعیین می‌کند.

متغیر وابسته. متغیر وابسته که پاسخ، معلول، برون‌داد، ملاک، نتیجه پیامد و تابع هم نام‌گذاری شده‌است، متغیری است که در تحقیق نقش معلول را دارد و تحت تأثیر متغیر مستقل قرار گرفته و با تغییرات آن تغییر می‌کند. چون به متغیر مستقل، وابسته است، متغیر وابسته گفته می‌شود. متغیر وابسته مشاهده آن رفتار ارگانیزم است که تحریک شده‌است.

متغیر مستقل در تحقیق نقش علت احتمالی، ولی متغیر وابسته نقش معلول را دارد. متغیر مستقل در اختیار محقق است، بنابراین محقق می‌تواند آن را دستکاری کند، ولی متغیر وابسته در اختیار محقق نیست، او نمی‌تواند در متغیر وابسته دستکاری کند. محقق از روی متغیر مستقل پیش‌بینی با تبیین می‌کند، ولی متغیر وابسته مورد پیش‌بینی قرار می‌گیرد.

متغیر تعدیل‌کننده. متغیر تعدیل‌کننده (moderator variable). متغیری کمی یا کیفی است که از سوی محقق انتخاب،

دستکاری و اندازه‌گیری می‌شود، تا مشخص کند تغییر آن موجب تغییر رابطه بین متغیرهای مورد بررسی می‌شود یا خیر. این متغیر جهت یا میزان رابطه بین دو متغیر را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، متغیر تعدیل‌کننده یک متغیر ثانویه یا یک متغیر مستقل دوم است، که ممکن است بر جهت و میزان رابطه‌ای که میان متغیرهای مستقل و متغیر وابسته وجود دارد اثر بگذارد. برای درک بهتر متغیر تعدیل‌کننده به مثال‌های زیر توجه کنید:

مثال ۱. محققی می‌خواهد رابطه بین سنوات خدمت (متغیر مستقل) و درآمد خانوار (متغیر وابسته) را مطالعه کند. اما او براساس پیشینه پژوهش این احتمال را می‌دهد رابطه بین دو متغیر درآمد خانوار و سنوات خدمت توسط جنسیت تغییر کند. در این صورت جنسیت متغیر تعدیل‌کننده است. عنوان پژوهش در این مثال می‌شود: رابطه درآمد با سنوات خانواده براساس جنسیت یا رابطه درآمد خانواده با سنوات خدمت در میان زنان و مردان شاغل.

مثال ۲. کارایی مدیران به سبک مدیریت و سال‌های تجربه کاری آن‌ها بستگی دارد. متغیر مستقل: سبک مدیریت؛ متغیر وابسته: کارایی سازمان مدیران؛ و متغیر تعدیل‌کننده: تجربه کاری مدیران.

مثال ۳. رابطه بین بزهکاری با وضعیت اقتصادی اجتماعی در فرزندان طلاق و عادی. در این مثال پژوهشگر فرض کرده طلاق والدین در رابطه بین وضعیت اقتصادی-اجتماعی و بزهکاری فرزندان تأثیر می‌گذارد، یعنی رابطه این دو تحت‌تأثیر طلاق تغییر می‌کند.

برای تعیین متغیر تعدیل‌کننده باید دو ملاحظه نظری و عملی را در نظر داشت. ملاحظات نظری یعنی متغیری به‌عنوان متغیر مستقل دوم وارد پژوهش شود که (۱) شواهد و زیربنای نظری و (۲) اهمیت و ارزش مطالعه داشته‌باشد. ملاحظات عملی یعنی بررسی آن از نظر مالی و منابع انسانی به‌صرفه باشد. یا به‌عبارت دیگر منابع اجرایی آن وجود داشته باشد.

متغیر کنترل. پژوهشگران نمی‌توانند همزمان اثر همه متغیرها را مطالعه و بررسی کنند، بنابراین لازم است اثر برخی از متغیرها را خنثی، ثابت یا حذف کنند، به این متغیرها، متغیر کنترل گفته می‌شود. (گاهی سابقه یا سازمان‌دهی هم نامیده شده‌است). برای مثال محققی می‌خواهد رابطه بین متغیر مستقل پایگاه اجتماعی و متغیر وابسته افت تحصیلی را بررسی کند، ولی او می‌داند که هوش و جنسیت بر روی متغیر وابسته یعنی افت تحصیلی تأثیر دارند، بنابراین متغیرهای هوش و جنسیت متغیر کنترلی هستند که او باید اثر آن‌ها را خنثی یا کنترل کند. کنترل از دو طریق صورت می‌گیرد:

الف) کنترل از نوع ثابت یا خنثی. در این روش محقق فقط از یک سطح از متغیر نمونه‌گیری می‌کند. مثلاً پژوهشگر برای بررسی پایگاه اجتماعی و افت تحصیلی فقط از دختران نمونه‌گیری می‌کند. به این ترتیب با ثابت نگه داشتن اثر جنسیت آن را کنترل می‌کند.

مثال. رابطه بین پایگاه اجتماعی و افت تحصیلی در دانش‌آموزان دختر یا رابطه بین پایگاه اجتماعی و افت تحصیلی در دانش‌آموزان پسر. (پژوهشگر فقط از یک سطح از متغیر جنسیت نمونه‌گیری کرده‌است).

ب) کنترل از نوع حذف. در این روش متغیری که پژوهشگر قصد کنترل اثر آن را دارد، وارد پژوهش کرده و در پایان جمع‌آوری داده‌ها به کمک روش‌های آماری مانند تحلیل کواریانس اثر آن را حذف می‌کند.^۱

متغیر مداخله‌گر (رابطه‌ای، میانجی یا مزاحم). سازه‌ها و متغیرهای مشاهده‌پذیر یکی نیستند. سازه‌ها مشاهده‌ناپذیر و متغیرها هرگاه به‌طور عملی تعریف شوند، مشاهده‌پذیر هستند. در این زمینه با اصطلاح متغیر نهفته یا مکنون مواجه هستیم، در واقع سازه یک وجود فرضی مشاهده‌ناپذیر و زیربنای متغیرهای مشاهده‌پذیر است و اثر آن را فقط می‌توان در رفتار افراد استنباط کرد. بنابراین متغیر مداخله‌گر متغیری است که در طول پژوهش بر موضوع اثرگذار است اما مستقیماً نه قابل مشاهده بوده نه قابل دستکاری و اندازه‌گیری است؛ بلکه صرفاً آن را می‌توان استنباط کرد. متغیر مداخله‌گر متغیری است که آن را در سر یا در ذهن (In the head) هم نامیده‌اند. این متغیر بین متغیر مستقل و وابسته ارتباط برقرار می‌کند. برای مثال در رابطه بین جلوگیری از حرکات آزادانه کودک (متغیر مستقل) و پرخاشگری (متغیر وابسته) احساس ناکامی (متغیر میانجی) رابطه برقرار می‌کند.

متغیر تعدیل‌کننده، کنترل و مداخله‌گر در حقیقت هر سه آن‌ها جزو متغیرهای مزاحم هستند. اما دو متغیر اول یعنی متغیر تعدیل‌کننده و کنترل عینی، قابل مشاهده و قابل اندازه‌گیری هستند که در اولی پژوهشگر اثر آن را مطالعه ولی در دومی اثر آن را خنثی یا حذف می‌کند. اما متغیر مداخله‌گر متغیر مزاحم ذهنی یا فرضی است که مستقیماً قابل مشاهده و اندازه‌گیری نیست بلکه وجود آن صرفاً استنباط یا کشف می‌شود. این متغیرها معمولاً از قبل برای پژوهشگر شناخته شده نیست و بعد از انجام پژوهش محقق متوجه تاثیر آن‌ها می‌شود. متغیرهای کنترل، تعدیل‌کننده و مداخله‌گر متغیرهای مشتبه‌کننده هم نامیده می‌شوند، چرا که نتایج پژوهش را تحت تاثیر قرار می‌دهند اما اثرات متغیر تعدیل‌کننده و کنترل قابل مشاهده و اندازه‌گیری است، اما اثرات متغیرهای مداخله‌گر ذهنی قابل کنترل و مشاهده مستقیم نیست.

نکاتی درباره متغیرها

• برای متغیرهای فعال که قابل دستکاری‌اند، از تعریف عملیاتی آزمایشی و برای متغیرهای خصیصه‌ای که قابل دستکاری نیستند از تعریف عملیاتی سنجشی استفاده می‌شود. تعاریف عملیاتی، سطح مفهومی-نظری را با سطح آزمایش-مشاهده پیوند می‌زند. در واقع پلی بین نظریه-فرضیه-سازه و مشاهده برقرار می‌سازد. از آنجا که پژوهشگر برای تعاریف عملیاتی آزمایشی مشخص می‌کند چه شرایطی یا دستکاری باید ایجاد شود تا یک حالت (متغیر وابسته) رخ دهد، معمولاً برای تعریف متغیر مستقل مناسب است. در تعریف عملیاتی اندازه‌پذیر؛ کیفیت‌ها و ویژگی‌های متغیر توصیف می‌شود، بنابراین بیشتر برای توصیف متغیر وابسته مناسب است.

• متغیرهای فعال را متغیرهای مستقل عملی و متغیرهای خصیصه‌ای را متغیرهای هویتی و یا تشخیصی نیز می‌نامند. ملاک تشخیص متغیر فعال با خصیصه‌ای در امکان انتخاب تصادفی است.

• در همبستگی، به جای متغیر مستقل از اصطلاح متغیر پیش‌بین و به جای متغیر وابسته از متغیر ملاک استفاده می‌شود. هدف این مطالعات بررسی رابطه همزمانی میان متغیرهاست.

^۱ - روش‌های کنترل در فصل ۸ و ۹ به شکل کامل شرح داده شده‌است.

• یک راه برای شناسایی متغیرهای کنترل در سوالات کنکور آن است که متغیری که در صورت سوال ذکر نشده است، معمولاً متغیر کنترل است یا متغیری که فقط یک سطح آن اعمال شده است. تفاوت متغیر کنترل و تعدیل کننده در این است که محقق اثر تعدیل کننده را مطالعه ولی اثر متغیرهای کنترل را ثابت نگه می‌دارد و مطالعه نمی‌کند. به عبارت دیگر تفاوت این دو متغیر در حضور یا عدم حضور در پژوهش است.

تعدیل کننده، تصمیم به مطالعه آن	متغیرهای مزاحم
کنترل یا خنثی؛ تصمیم به عدم مطالعه اثر آن	
مداخله گر تصمیم به عدم مطالعه (غیرقابل اندازه‌گیری)	ذهنی (خارج از اختیار محقق)
	عینی (در اختیار محقق)

مثال‌هایی از متغیر مداخله‌گر

مثال ۱. علاقه بیشتر به رشته تحصیلی موجب موفقیت بیشتر در آن رشته می‌شود. متغیر مستقل: علاقه به رشته تحصیلی؛ متغیر وابسته: موفقیت در رشته تحصیلی؛ متغیر مداخله‌گر: یادگیری.

مثال ۲. پرخاشگری در کودکانی که از رسیدن به اهداف خود منع می‌شوند، بیشتر از کودکانی است که منع نمی‌شوند. متغیر مستقل: جلوگیری یا عدم جلوگیری در رسیدن به هدف؛ متغیر وابسته: رفتار پرخاشگرانه؛ متغیر مداخله‌گر: ناکامی.

مثال ۳. فرضیه‌ای بیان می‌کند، مهارت دانش‌آموزان همسن که از نظر هوشی در یک سطح‌اند، به تعداد کوشش‌های تمرینی بستگی دارد، و این مطلب درباره پسرها بیش از دخترها صادق است. بنابراین به نظر می‌رسد تمرین موجب افزایش یادگیری است. متغیر مستقل: تعداد کوشش‌های تمرینی؛ متغیر وابسته: مهارت؛ متغیر تعدیل کننده: جنسیت؛ متغیر کنترل: سن و هوش؛ متغیر مداخله‌گر: یادگیری.

مثال ۴. در مطالعه‌ای اثر چهار روش آموزش در پیشرفت دانش‌آموزانی که شخصیت‌های متفاوتی دارند بررسی می‌شود. فرضیه بیان می‌کند که روش‌های خودآموزی و آموزش برنامه‌ای به‌تنهایی درباره شاگردانی که تفکر انتزاعی دارند مؤثرتر است (زیرا زمان کمتری می‌گیرد، کارکرد شاگردان بهبود می‌یابد، و علاقه آن‌ها به درس بیشتر می‌شود) در حالی که آموزش برنامه‌ای همراه با سخنرانی و روش‌های تعلیم سنتی درباره شاگردان با تفکر ملموس، نتایج بهتری به دست می‌دهد. متغیر مستقل: روش آموزش در چهار سطح؛ متغیر وابسته: میزان پیشرفت دانش‌آموزان، وقت صرف‌شده، و علاقه شاگردان نسبت به روش‌های مورد استفاده. متغیر تعدیل کننده: نحوه تفکر شاگرد با دو سطح انتزاعی و ملموس؛ متغیرهای کنترل: سطح خواندن، محتوای درس، حجم کلاس، سن و جنسیت شاگردان؛ متغیرهای مداخله‌گر: به ترکیب کلاس، میزان رسمی بودن روش‌های مختلف آموزش و میزان تمایل دانش‌آموزان به این روش‌ها.

اندازه‌گیری و مقیاس‌های اندازه‌گیری

اندازه‌گیری روشی است که از طریق آن با توجه به ملاک مشخصی، به یک صفت یا یک ویژگی عددی نسبت داده می‌شود، به عبارت دیگر اندازه‌گیری عبارت است از تبدیل کیفی به کمی، با توجه به ملاک معین. در اندازه‌گیری براساس یک قانون معین، عددی جایگزین یک صفت می‌شود. ماهیت روش اندازه‌گیری و اعدادی که از طریق روش‌های اندازه‌گیری حاصل می‌شوند، مشخص می‌کنند که برای تفسیر آنها باید از چه روش آماری استفاده کرد. مقیاس‌های اندازه‌گیری از ضعیف‌ترین به قوی‌ترین و از ساده به پیچیده به چهار دسته طبقه‌بندی شده‌اند:

مقیاس اسمی. مقیاس اسمی (Nominal Scale) یا طبقه‌ای، ابتدایی‌ترین مقیاس اندازه‌گیری است. در این مقیاس افراد یا اشیاء بر اساس یک ملاک معین در طبقه‌ها که کیفی هستند و نه کمی، جایگزین می‌شوند. در این مقیاس براساس ملاکی افراد یا اشیاء در طبقه‌های مختلف قرار می‌گیرند. البته این طبقه‌ها ناسازگارند، یعنی یک نفر یا یک شیء را نمی‌توان در بیش از یک طبقه قرار داد. تنها ارتباطی که طبقه‌ها با هم دارند این است که با همدیگر متفاوتند و این تفاوت به هیچ‌وجه جنبه کمی و ارزشی ندارد. طبقه‌بندی دانشجویان به صورت مرد و زن در مقیاس اسمی است. اعدادی که در این مقیاس به کار برده می‌شوند اختیاری هستند و صرفاً جهت نام‌گذاری و سهولت به کار می‌روند. هیچ‌گونه معنای عددی از آن‌ها استنباط نمی‌شود. در این مقیاس هیچ‌گونه همبستگی یا ارتباطی بین اعداد به کار برده شده وجود ندارد. طبقه‌ای که عدد یک به آن اختصاص داده می‌شود، در مقایسه با طبقه‌ای که به آن عدد صفر داده می‌شود، دارای هیچ ویژگی اضافه‌ای نیست. آن‌ها فقط به منظور تعیین اعضای هر طبقه به کار برده می‌شوند. به عنوان مثال شماره بازیکنان یک تیم فوتبال در سطح مقیاس اسمی است. اعدادی که در این مقیاس به کار برده می‌شوند قابلیت جمع، تفریق، ضرب و تقسیم و حتی مرتب کردن را ندارند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع آوری شده از طریق این مقیاس تنها می‌توان از روش‌های آماری که در آنها داده‌ها به صورت فراوانی به کار برده می‌شوند مانند آزمون خي دو استفاده کرد.

مقیاس ترتیبی. دومین مقیاس اندازه‌گیری، ترتیبی است که تمام ویژگی‌های مقیاس اسمی را دارد به اضافه آنکه پسوند "تر" بهتر، بدتر، بزرگتر، کوچکتر و ... در آن مطرح است. در این مقیاس وضعیت نسبی اشیاء یا افراد بدون تعیین فاصله بین آن‌ها بر اساس ویژگی معینی مشخص می‌شود. شرط ضروری اندازه‌گیری در این مقیاس رعایت ملاک رتبه‌بندی کردن اشیاء یا افراد است، به این معنی که باید روشی را به کار برد که به کمک آن بتوان تعیین کرد که فرد یا شیء مورد اندازه‌گیری دارای ارزش بیشتر، کمتر یا مساوی است. در مقیاس ترتیبی، روشی که برای رتبه‌بندی اشیاء یا افراد به کار برده می‌شود باید مبتنی بر اصل انتقال‌پذیری باشد که با علائم ریاضی بیان می‌شود. اگر $A > B$ و $B > C$ باشد، پس $A > C$ خواهد بود. به بیان دیگر باید ارتباط به گونه‌ای باشد که اگر A بزرگتر از B و B از C بزرگتر است، در نتیجه A بزرگتر از C باشد. البته به جای کلمه بزرگتر می‌توان از کلمات دیگری مانند قوی‌تر، پیشرفته‌تر، بلندتر و غیره استفاده کرد. استفاده از عدد در این مقیاس، هیچ معنایی به جز ترتیب یا رتبه‌بندی اشیاء یا افراد ندارد. عدد در این مقیاس نشان‌دهنده جهت و ترتیب ویژگی‌های اندازه گرفته شده است، و نه تفاوت و یا نسبت بین آن‌ها. بنابراین هنگامی که برای رتبه‌بندی از اعداد ۱، ۲، ۳ استفاده می‌شود، بدین معنی نیست که فاصله بین رتبه‌های اول و دوم برابر فاصله بین رتبه‌های دوم و سوم است. ممکن است فاصله نمره دانش‌آموز رتبه اول با دانش‌آموز رتبه دوم مساوی، بیشتر یا کمتر از فاصله نمره دانش‌آموز رتبه دوم با دانش‌آموز رتبه سوم باشد. بنابراین هیچ ملاک و اساسی برای پیش‌بینی و بیان فاصله بین رتبه‌ها وجود ندارد. آنچه که در این مقیاس مشخص می‌شود این است که چه کسی یا کسانی در مرتبه اول یا بعدی قرار دارند. مقیاس ترتیبی نسبت به مقیاس اسمی اطلاعات بیشتری فراهم می‌کند مثل ارجحیت یا اولویت. با مقیاس ترتیبی می‌توان دو متغیر را مقایسه بدتری، بهتری کرد. در عین حال، توجه کنید که مقیاس ترتیبی قادر به تعیین مقدار تفاوت یا فاصله بین رتبه‌ها نیست. برای مثال فرض کنید اعداد زیر نمرات یک کلاس ۶ نفره در درس روش تحقیق است:

تعداد دانش‌آموزان

رتبه در کلاس	نمره امتحان روش تحقیق	دانشجویان ن
۴	۱۴	۱
۳	۱۵	۲
۱	۲۰	۳
۲	۱۹	۴
۵	۱۰	۵
۰	۰	۶

در این مثال دانشجو شماره ۳ با نمره ۲۰ رتبه اول، دانشجو شماره ۴ با نمره ۱۹ رتبه دوم و دانشجو شماره ۲ با نمره ۱۵ رتبه سوم را کسب کرده است. فاصله نمره بین رتبه اول با رتبه دوم فقط یک نمره است اما با رتبه سوم ۵ نمره فاصله دارد. پس در مقیاس ترتیبی فاصله بین نمره‌ها مشخص نمی‌شود. این نقص به وسیله مقیاس فاصله‌ای برطرف می‌شود. همچنین در مقیاس ترتیبی نمی‌توان گفت فردی که رتبه ۴ بدست آورده است، ۴ برابر کمتر از رتبه اول نمره کسب کرده است. این نقص در مقیاس نسبی برطرف می‌شود. با توجه به این مثال باید برایتان روشن شده باشد که چهار عمل اصلی ریاضی یعنی جمع، تفریق، ضرب و تقسیم را نمی‌توان در مقیاس ترتیبی به کار برد. در این مقیاس فقط می‌توان از علائم قراردادی ریاضی مثل $>$ ، $=$ ، $<$ (کمتر، مساوی، بیشتر) استفاده کرد. روش‌های آماری متناسب با این مقیاس محدود است. چون فاصله بین طبقات مشخص نیست، بنابراین نمی‌توان از روش‌های آماری که بر اساس مساوی بودن فاصله طبقه‌ها استوارند (یعنی آزمون‌های پارامتریک) استفاده کرد. روش‌های آماری مناسب مقیاس اسمی را می‌توان برای این مقیاس به کار برد. رتبه‌بندی دانشجویان توسط استاد، رتبه‌های کنکور نمونه‌هایی از مقیاس ترتیبی است.

مقیاس فاصله‌ای. مقیاس فاصله‌ای (Interval scale) دارای کلیه ویژگی‌های مقیاس‌های اسمی و ترتیبی است و علاوه بر آن‌ها، در این مقیاس فاصله هر صفت تا مبدأ آن نیز مشخص است. در این مقیاس نه تنها ترتیب اشیاء یا صفت‌های مورد اندازه‌گیری مشخص است، بلکه فاصله بین واحدهای اندازه‌گیری نیز معلوم است. در این مقیاس، فواصل مساوی بین اعداد، نشان‌دهنده فواصل مساوی بین صفت‌های مورد اندازه‌گیری است. مقیاس فاصله‌ای نه تنها گروه‌ها را طبقه‌بندی و رتبه آن‌ها را نشان می‌دهد، بلکه مقدار این تفاوت بین گروه‌ها را نیز اندازه‌گیری می‌کند. برای مثال مورد نظر ما، نمره روش تحقیق، دانشجو شماره یک با دانشجو شماره دو، یک نمره و با دانشجو شماره سه، ۶ نمره تفاوت دارد. بنابراین، در مقیاس فاصله‌ای امکان جمع و تفریق وجود دارد که بتوان فاصله‌ها، ترتیب تقدم و تساوی مقادیر را بین متغیرها نشان داد. پس نسبت به مقیاس اسمی و ترتیبی قوی‌تر است و امکان محاسبه گرایش‌های مرکزی مثل میانگین را دارد. برای سنجش، پارامترهای پراکندگی، دامنه تغییرات، انحراف معیار و واریانس نیز مناسب است. اما در این مقیاس صفر واقعی وجود ندارد. صفر قراردادی است. مبدأ مقیاس فاصله‌ای مشخص نیست. نقطه شروع آن نامشخص است در نتیجه از یک صفر قراردادی به‌عنوان مبدأ شروع استفاده می‌شود. به همین دلیل انجام عملیات ریاضی ضرب و تقسیم در این مقیاس ممکن نیست.

برای مثال ما، دانشجو شماره ۶، که نمره صفر کسب کرده است به این معنا نیست که او هیچ دانشی از روش تحقیق ندارد، بلکه صرفاً در امتحان استاد، نمره صفر گرفته است (صفر قراردادی). پس نمی‌توان گفت دانشجو شماره ۳ با نمره ۲۰، ۲۰ برابر بیشتر از دانشجو شماره صفر دانش روش تحقیق دارد. یا کسی که نمره او در آزمون هوش، صفر می‌شود به این معنا نیست که او هیچ هوشی ندارد. یا به عبارت دیگر تهی از هوش است، بلکه او در آن آزمون هوشی خاص، صفر گرفته است (صفر قراردادی). یا شخصی که در آزمون هوشی نمره ۵۰ و فرد دیگری نمره ۱۰۰ کسب می‌کند، نمی‌توان گفت نفر اول نصف نفر دوم هوش دارد. پس انجام عملیات ضرب و تقسیم در مقیاس فاصله‌ای درست نیست. گرچه تفاوت بین موقعیت‌ها با اعداد را می‌توان با هم جمع یا تفریق کرد، ولی نسبت‌های محاسبه شده (ضرب و تقسیم) میان اعداد، بی‌معنی هستند. این نقص مقیاس فاصله‌ای در مقیاس نسبی برطرف می‌شود. نمره‌های هوشی، شخصیت، انواع آزمون‌های روان‌شناختی، نمرات امتحانی مدارس و دانشگاه‌ها، دمای هوا همگی از نوع مقیاس فاصله‌ای هستند. دما نیز مقیاس فاصله‌ای است چرا که نقطه مبدأ آن مشخص نیست. دمای زیر صفر هم وجود دارد.

مقیاس نسبی. مقیاس نسبی (Ratio scale) دارای کلیه ویژگی‌های مقیاس‌های فاصله‌ای، ترتیبی و اسمی است. این مقیاس بالاترین سطح اندازه‌گیری است و در آن صفر واقعی است. در این مقیاس، برای مقایسه دو ارزش یا دو واحد می‌توان از نسبت استفاده کرد. متر، که برای اندازه‌گیری طول به کار برده می‌شود و دارای مبدأ صفر حقیقی و مشخص است، یک مقیاس نسبی است. بنابراین در این مقیاس می‌توان گفت ۶ سانتی‌متر، ۲ برابر ۳ سانتی‌متر است. در مقیاس

نسبی امکان ضرب و تقسیم هر یک از اندازه‌ها در یک عدد معین بدون تغییر ویژگی مورد اندازه‌گیری وجود دارد. به‌عنوان مثال می‌توان ۲ متر را در ۱۰۰ ضرب کرد تا واحد اندازه‌گیری به ۲۰۰ سانتی‌متر تبدیل شود. در این مقیاس عمل ضرب موجب تغییر نسبت اولیه نمی‌شود. مقیاس نسبی غالباً در علوم فیزیکی به کار برده می‌شود. در علوم انسانی ویژگی‌های معدودی وجود دارند که می‌توان آنها را با استفاده از این مقیاس اندازه‌گیری شوند. به همین ترتیب تفسیر ویژگی‌های انسانی با استفاده از این مقیاس اکثراً امکان‌پذیر نیست. برای مثال، می‌توانیم بگوییم بلندی قامت شخصی با قد ۱۸۰ سانتی‌متر دو برابر بلندی قامت فردی است که ۹۰ سانتی‌متر قد دارد، ولی نمی‌توان گفت هوش شخصی که دارای بهره هوشی ۱۵۰ است ۲ برابر هوش فردی است که دارای بهره هوشی ۷۵ است. وزن، سن، قد، میزان درآمد، تعداد، مثال‌هایی از مقیاس نسبی است.

انواع متغیرها

مقیاس‌های اندازه‌گیری، از ضعیف به قوی به صورت سلسله‌مراتبی به ۴ نوع اسمی، رتبه‌ای، فاصله‌ای و نسبی تقسیم می‌شوند:

مقیاس	طبقه‌بندی (تفکیک)	ترتیب پذیری (اولویت پذیری)	فاصله واحدها یکسان	صفر مطلق	عملیات ریاضی	شاخص‌های آماری
اسمی		----	----	----	درصد، نسبت، شمارش	نما
رتبه‌ای			----	----	درصد، نسبت، کمتر، بیشتر >	نما، دامنه تغییرات، میانه
فاصله‌ای				----	درصد، نسبت، شمارش، کمتر، بیشتر >	نما، میانگین، دامنه تغییرات، واریانس و انحراف معیار
نسبی					درصد، نسبت، شمارش، کمتر، بیشتر، > جمع و تفریق، ضرب و تقسیم	نما، میانگین، دامنه تغییرات، واریانس و انحراف معیار

سوالات ارشد

۱ در صورتی که از طریق انگیزه بتوانیم کارایی سازمانی را پیش‌بینی کنیم، کارایی سازمانی کدام متغیر خواهد بود؟ (۸۵).

(۱) ملاک (۲) مستقل (۳) پیش‌بینی‌کننده (۴) رفتار انجام‌شده

۲ اصل نمادین $C = \frac{A}{B}$ مربوط به کدام مقیاس است؟ (۸۴).

(۱) اسمی (۲) فاصله‌ای (۳) نسبی (۴) ترتیبی

۳ در سوال بررسی اثر مواد آموزشی مختلف در پیشرفت ریاضی دانش آموزان پایه پنجم، متغیر مداخله‌گر کدام است؟ (۸۵).

(۱) سطح کلاسی (۲) مواد آموزشی (۳) پیشرفت ریاضی (۴) سبک یادگیری

۴ متغیر تعدیل‌کننده فرضیه زیر کدام است؟ (۸۶).

ضرب همبستگی موش و پیشرفت تحصیلی خانواده‌هایی که مشاغل فنی دارند، بیشتر از خانواده‌هایی است که مشاغل دیگری دارند."

(۱) پیشرفت تحصیلی (۲) درآمد خانواده (۳) شغل خانواده (۴) هوش

۵ اگر از داوطلبان کنکور بخواهیم که نظر خود را درباره سوالات آمار و روش تحقیق به صورت خیلی دشوار، دشوار، آسان و خیلی آسان بیان کنند؛ نتایج بدست‌آمده در چه مقیاسی قرار خواهد گرفت؟ (۸۶ و ۹۶).

(۱) اسمی (۲) ترتیبی (۳) فاصله‌ای (۴) نسبی

۶ یکی از سوالات سرشماری سال ۱۳۸۵ این بود که مردم به چه زبانی صحبت می‌کنند. نتایج حاصل از این سوال در چه مقیاسی قرار می‌گیرد؟

(۱) اسمی (۲) ترتیبی (۳) فاصله‌ای (۴) نسبی

۷ مقیاس اندازه‌گیری متغیر "میزان ساعت تماشای تلویزیون کدام است؟ (۸۷).

(۱) نسبی (۲) فاصله‌ای (۳) رتبه‌ای (۴) اسمی

۸ در فرضیه "تأثیر شرکت در جلسات مشاوره بر اضطراب امتحان دانش‌آموزان دختر و پسر متفاوت است" متغیر تعدیل‌کننده کدام است؟ (۸۹).

(۱) شرکت در جلسات مشاوره (۲) دانش‌آموزان (۳) اضطراب امتحان (۴) جنسیت

۹ در فرضیه "افزایش رضایت شغلی با افزایش کارایی معلمان همراه است"، متغیر کنترل کدام است؟ (۸۹).

۱۰	در فرضیه مقابل متغیر مداخله‌گر کدام است؟ شکست‌های متوالی در امتحان، انگیزه تحصیلی را کاهش می‌دهد؟ (۹۰).	(۱) کارایی معلمان	(۲) رضایت شغلی	(۳) معلم	(۴) نوع شغل
۱۱	به چه دلیل در پژوهش از تعریف عملیاتی استفاده می‌شود؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۷).	(۱) انگیزه تحصیلی	(۲) شکست در امتحان	(۳) عملکرد تحصیلی	(۴) ناکامی
۱۲	در کدام نوع تعریف عملیاتی، نتیجه یا برون‌داد رفتار آزمودنی مورد مشاهده قرار می‌گیرد؟ (۸۹).	(۱) پویا	(۲) ایستا	(۳) اندازه‌پذیر	(۴) آزمایشی
۱۳	بر اساس سنت کمی‌نگری، فرایند اندازه‌گیری در پژوهش‌های تربیتی با کدام مورد آغاز می‌شود؟ (۹۱).	(۱) تعریف سازه	(۲) تعریف گزاره‌ها	(۳) تعیین متغیرهای اثرگذار	(۴) تعیین حیطه موضوع پژوهش
۱۴	متغیر مزاحمی که جهت کنترل، اثر آن در مطالعه بررسی می‌شود، کدام است؟ (۹۲).	(۱) کنترل	(۲) مستقل	(۳) پیش‌بین	(۴) تعدیل‌کننده
۱۵	در فرضیه "سهم انگیزه درونی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی، بیشتر از انگیزه بیرونی و استعداد تحصیلی است" متغیر وابسته کدام است؟ (۹۲).	(۱) استعداد تحصیلی	(۲) انگیزه بیرونی	(۳) انگیزه درونی	(۴) پیشرفت تحصیلی
۱۶	تقسیم‌بندی تحصیلات عالی به کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکتری تخصصی، چه مقیاسی است؟ (۹۲)	(۱) اسمی	(۲) ترتیبی	(۳) فاصله‌ای	(۴) نسبی
۱۷	در سوال پژوهشی "آیا یادگیری دانش‌آموزان دختر با روش‌های تدریس مختلف به میزان هوش آن‌ها وابسته است"، متغیر کنترل کدام است؟ (۹۳).	(۱) جنسیت	(۲) روش تدریس	(۳) میزان هوش	(۴) میزان یادگیری
۱۸	در کدام فرضیه سطح توانایی یک متغیر تعدیل‌کننده است؟ (۹۳)	(۱) مفهوم‌سازی کلامی با توانایی دانش‌آموزان رابطه مثبت دارد.	(۲) روش آموزش دوجانبه توانایی خواندن دانش‌آموزان را بالا می‌برد.	(۳) رابطه توانایی با پیشرفت ریاضی در پسران قوی‌تر از دختران است.	(۴) روش آموزش چندرسانه‌ای بر انتقال یادگیری در افراد توانمند موثرتر از افراد با توانایی پایین است.
۱۹	متغیر وابسته به چه متغیری می‌گویند؟ (۹۳)	(۱) اثرش در مطالعه بررسی می‌شود.	(۲) تغییرات آن اندازه‌گیری می‌شود.	(۳) تاثیرات آن اندازه‌گیری می‌شود.	(۴) اثرش از محیط پژوهش حذف می‌شود.
۲۰	متغیری که نتواند در دامنه‌ای از نمرات، تمامی مقادیر ممکن را بپذیرد، کدام است؟ (۹۳).	(۱) کمی	(۲) کیفی	(۳) پیوسته	(۴) گسسته
۲۱	در فرضیه "سرعت خواندن در دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی تابعی از میزان هوش و انگیزه پیشرفت آن‌ها است"، متغیر کنترل کدام است؟ (۹۳).	(۱) میزان هوش	(۲) پایه تحصیلی	(۳) جنسیت	(۴) انگیزه پیشرفت تحصیلی
۲۲	کدام یک از متغیرهای زیر می‌تواند، هم متغیر فعال و هم متغیر ویژگی باشد؟ (۹۳).	(۱) هوش	(۲) سن	(۳) جهش	(۴) اضطراب
۲۳	در فرضیه "آموزش مهارت‌های حرکتی سبب افزایش توانمندی‌های دقت و تمرکز دانش‌آموزان دختر و پسر می‌شود" سطوح مربوط به متغیر مستقل کدام است؟ (۹۳).	(۱) آموزش دیده و ندیده	(۲) دختر و پسر (جنسیت)	(۳) توانمندی‌های تمرکز	(۴) دقت دانش‌آموزان دختر و پسر
۲۴	در فرضیه "روبو متغیر تعدیل‌کننده کدام است؟ (۹۳). جهت افزایش میزان تمرکز و مفاهیم ریاضی، روش آموزش با فیلم در مدارس دولتی بیش از مدارس غیر انتفاعی در دانش‌آموزان دوره راهنمایی تأثیر دارد".	(۱) آموزش تمرکز و مفاهیم ریاضی	(۲) روش آموزش با فیلم		

۳) دانش‌آموزان پسر راهنمایی	۴) مدارس دولتی و غیر انتفاعی
۲۵	روان‌شناسی مایل است تأثیر واکنش‌های مختلف معلم را در اصلاح رفتار و میزان توجه دانش‌آموزان پژوهش کند. ۶۰ دانش‌آموز را به صورت تصادفی انتخاب و در شرایط مختلف (بی توجه/ تصحیح/ تشویق/ تنبیه/ ارتباط چشمی و کنترل) جایگزین می‌کند، متغیر وابسته کدام است؟ (۹۳).
(۱) تأثیر واکنش‌های مختلف معلم	(۲) اصلاح رفتار و میزان توجه
(۳) بی توجه/ تصحیح/ تشویق/ تنبیه/ ارتباط چشمی و کنترل	(۴) شرایط مختلف آزمایشی
۲۶	متغیر تعدیل‌کننده چه متغیری است؟ (۹۳).
(۱) دومین متغیر مستقل که اثر آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد.	(۲) متغیری است که اثر آن ثابت نگه داشته می‌شود.
(۳) متغیری است که در پژوهش مورد اندازه‌گیری قرار می‌گیرد.	(۴) متغیری است که تأثیر آن در پژوهش حذف می‌شود.
۲۷	تفاوت بین متغیرهای کنترل و تعدیل‌کننده در کدام یک از عوامل زیر است؟ (۹۳).
(۱) عینی بودن	(۲) ذهنی نبودن
(۳) عینی و قابل مشاهده بودن	(۴) حضور یا عدم حضور در پژوهش
۲۸	به چه متغیری متغیر کنترل گفته می‌شود؟ (۹۴).
(۱) اثر آن به وسیله محقق خنثی می‌شود.	(۲) به‌طور تصادفی به نمونه تخصیص داده می‌شود.
(۳) به ویژگی‌های ذاتی نمونه گفته می‌شود.	(۴) متغیری که وجود آن استنباط می‌شود.
۲۹	دانشجویان با انگیزه تحصیلی بالا، ساعات بیشتری را به مطالعه می‌پردازند و در نتیجه معدل بالاتری دارند، در این مثال، متغیرهای انگیزه تحصیلی و ساعات مطالعه چه نقشی دارند؟ (۹۵).
مستقل - واسطه‌ای	(۲) مستقل - وابسته
(۳) مستقل - وابسته	(۴) مداخله‌گر - تعدیل‌کننده
۳۰	در عبارت زیر، متغیر مزاحم کدام است؟ (۹۵).
پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزانی که والدین آنها باسوادند، بیشتر از دانش‌آموزانی است که والدین آنها سواد ندارند.	
(۱) هوش والدین	(۲) هوش دانش‌آموزان
(۳) سواد والدین	(۴) پیشرفت تحصیلی
۳۱	می‌خواهیم فرضیه "موسیقی یادگیری را بهبود می‌بخشد" را آزمون کنیم. برای این منظور نمرات آزمون دانش‌آموزانی را که با موسیقی مطالعه کردند، با دانش‌آموزانی که در سکوت مطالعه می‌کردند، مورد مقایسه قرار دادیم. کدام مورد یک متغیر "نامربوط" در این آزمایش محسوب می‌گردد؟ (۹۶).
(۱) سکوت	(۲) نمرات آزمون دانش‌آموزان
(۳) حضور یا عدم حضور موسیقی	(۴) میزان زمانی که برای مطالعه در نظر گرفته شده
۳۲	بر اساس یک پژوهش، نورهای گرم در مقایسه با نورهای سرد می‌تواند در زنان واکنش عاطفی مثبت‌تری را نسبت به مردان ایجاد کند. در این پژوهش متغیرهای نور، جنس و واکنش عاطفی به ترتیب چه نقشی دارند؟ (۹۸).
(۱) مستقل - مزاحم - وابسته	(۲) مستقل - تعدیل‌کننده - وابسته
(۳) مستقل - واسطه‌ای - وابسته	(۴) مستقل - میانجی - تعدیل‌کننده
۳۳	تعریف عملیاتی "دانش‌آموز ممتاز" کدام است؟ (۷۸ و ۸۰).
(۱) خوب درس می‌خواند.	(۲) معدل ۱۷ به بالا دارد.
(۳) مورد رضایت والدین و معلمان خویش است.	(۴) نمرات خوب می‌گیرد.
۳۴	تعریف یک واژه توسط واژه‌های دیگر را تعریف می‌گویند. (۸۵ و ۸۰).
(۱) سنجشی	(۲) آزمایشی
(۳) عملیاتی	(۴) مفهومی
۳۵	چنانچه محقق متغیر پیشرفت تحصیلی را بصورت "نمره فرد در یک آزمون استاندارد تعریف کند، از کدام تعریف استفاده کرده‌است؟
(۱) عملیاتی آزمایشی	(۲) مفهومی آزمایشی
(۳) عملیاتی اندازه‌پذیر	(۴) مفهومی آزمون‌پذیر
۳۶	کدامیک از تعریف‌های زیر، تعریف عملیاتی هوش است؟ (۸۲)

۳۷	تعریف عملیاتی به کدام دلیل در پژوهش الزامی است؟ (۸۷)
۳۸	کدام مورد سطح مفهومی - نظریه‌ای را به سطح تجربه-آزمون پیوند می‌زند؟ (۸۹).
۳۹	در پژوهش، تعریف عملی یا عملیاتی چیست؟ (۸۹).
۴۰	کدام یک از موارد زیر تعریف "عملیاتی آزمایشی" است؟ (۹۴).
۴۱	کدام اقدام را می‌توان معادل "پیوند زبان عملی مقیاس‌های اندازه‌گیری با زبان نظری به شمار آورد؟ (۹۵)
۴۲	در تحقیق آزمایشی "بررسی تأثیر رنگ محیط بر میزان تمرکز و یادگیری دانشجویان دختر و پسر" کدام متغیر نیازمند تعریف عملیاتی آزمایشی است؟ (۹۶).
۱	در صورتی که پژوهشگری قصد داشته باشد تغییرات متغیر وابسته را از طریق سطوح متغیر ثالث دیگری مورد پژوهش قرار دهد، متغیر ثالث چه نامیده می‌شود؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۱)
۲	ملاک تعیین قابلیت اندازه‌گیری متغیرها کدام است؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۹)
۳	کدام مقیاس فقط به عمل ضرب نامتغیر است؟ (۹۰).
۴	کدام عبارت در مورد تعریف عملی تجربی صدق می‌کند؟ (مشاوره ۹۰).
۵	کدام عبارت در مورد مقیاس‌های اندازه‌گیری نادرست است؟ (۹۲).
۶	در یک پژوهش متغیری که مشاهده‌پذیر و عینی نباشد و به‌گونه نظری بر پدیده مورد مشاهده اثر بگذارد، چه نوع متغیری است؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۷).

سوالات دکتری

- تعریفی که به صورت اعمالی که در مطالعه به عنوان معرف و معادل متغیر مشخص می‌شود.
- تعریف مفاهیم با استفاده از مفاهیم دیگر.
- تعیین ماهیت کلی فرایند با پدیده مورد علاقه پژوهشگر و ارتباط آن با تئوری‌های موجود.
- تعیین معانی مفاهیم به صورت سازه‌هایی که تعریف و معنای آن را مشخص می‌سازد.

کدام یک از موارد زیر تعریف "عملیاتی آزمایشی" است؟ (۹۴).

- تعریفی که از طریق آن شیوه اندازه‌گیری متغیر معلوم می‌شود.
- نحوه دستکاری متغیرها و شیوه دخل و تصرف در آن مشخص می‌شود.
- تعریف واژه به واژه متغیرها را می‌گویند.
- نحوه اندازه‌گیری که تمامی سازه‌های مجرد را تعریف می‌کند.

کدام اقدام را می‌توان معادل "پیوند زبان عملی مقیاس‌های اندازه‌گیری با زبان نظری به شمار آورد؟ (۹۵)

- آزمون نظریه‌ها (۲) آزمون فرضیه‌ها (۳) عملیاتی کردن مفاهیم (۴) مفهوم‌پردازی

در تحقیق آزمایشی "بررسی تأثیر رنگ محیط بر میزان تمرکز و یادگیری دانشجویان دختر و پسر" کدام متغیر نیازمند تعریف عملیاتی آزمایشی است؟ (۹۶).

- تمرکز (۲) جنسیت (۳) رنگ محیط (۴) یادگیری

در صورتی که پژوهشگری قصد داشته باشد تغییرات متغیر وابسته را از طریق سطوح متغیر ثالث دیگری مورد پژوهش قرار دهد، متغیر ثالث چه نامیده می‌شود؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۱)

- کنترل (۲) مستقل (۳) تعدیل‌کننده (۴) خطا

ملاک تعیین قابلیت اندازه‌گیری متغیرها کدام است؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۹)

- تعریف عملیاتی (۲) اندازه نمونه (۳) داشتن فرضیه (۴) کمی بودن متغیرها

کدام مقیاس فقط به عمل ضرب نامتغیر است؟ (۹۰).

- نسبی (۲) اسمی (۳) فاصله‌ای (۴) رتبه‌ای

کدام عبارت در مورد تعریف عملی تجربی صدق می‌کند؟ (مشاوره ۹۰).

- متغیر وابسته را توصیف می‌کند.
- از طریق دستکاری به وجود می‌آید.
- یک سازه را بر پایه سازه دیگر تعریف می‌کند.
- شامل اصطلاحات ابتدایی و استنتاجی است.

کدام عبارت در مورد مقیاس‌های اندازه‌گیری نادرست است؟ (۹۲).

- مقیاس فاصله‌ای دارای ارزش حقیقی صفر است.
- مقیاس نسبتی دقیق‌ترین مقیاس اندازه‌گیری است.
- هیچ رابطه ریاضی میان مقوله‌ها در مقیاس اسمی وجود ندارد.
- در مقیاس رتبه‌ای، اعداد فقط اطلاعاتی درباره سلسله مراتب اشیاء یا افراد در طول مقیاس فراهم سازند.

در یک پژوهش متغیری که مشاهده‌پذیر و عینی نباشد و به‌گونه نظری بر پدیده مورد مشاهده اثر بگذارد، چه نوع متغیری است؟ (بالینی، وزارت بهداشت؛ ۸۷).

	(۱) مستقل	(۲) تعدیل کننده	(۳) کنترل	(۴) مداخله گر
۷	روان‌شناسی علاقه‌مند است، تاثیر روش‌های بازخورد را در کاهش خطای ناشی از سرعت در عملکردهای فیزیولوژیکی مورد پژوهش قرار دهد. در این آزمایش بازخورد به وسیله افرادی ارائه می‌شود که همگی دارای تحصیلات یکسانی هستند، درجهٔ تحصیل پژوهشگران در این آزمایش چه نوع متغیری است؟			
	(۱) مستقل	(۲) کنترل	(۳) مزاحم	(۴) تعدیل کننده
۸	ملاک تعیین قابلیت اندازه‌گیری متغیرها کدام است؟ (بهداشت، ۸۹).			
	(۱) تعریف عملیاتی	(۲) اندازهٔ نمونه	(۳) داشتن فرضیه	(۴) کمی بودن متغیرها
۹	منظور از متغیر طبقه‌بندی (Classification) چیست؟ (۹۲).			
	(۱) متغیر مستقل در طرح‌های آزمایشی	(۲) مفاهیم حساسی است که از سوی پژوهشگران کیفی به کار می‌رود.	(۳) زمانی که متغیرهای مزاحم هم‌تاسازی می‌شوند، این نوع متغیر به دست می‌آید.	(۴) متغیر غیرقابل پیش‌بینی است که در جریان مشاهده، محیط مورد مشاهده را تغییر می‌دهد.
۱۰	در دانشجویان با هوش متوسط به ازای هر ۱۰ ساعت مطالعه، معدل تحصیلی، $0/5$ نمره افزایش پیدا می‌کند در حالی که در دانشجویان با هوش بالا به ازای هر ۱۰ ساعت مطالعه، معدل تحصیلی $0/75$ افزایش پیدا می‌کند، متغیر هوش چه نقشی دارد؟ (۹۴)			
	(۱) مداخله گر	(۲) کنترل	(۳) واسطه ای	(۴) تعدیل کننده
۱۱	عبارت "پژوهشگر باید بیانات نظری خود درباره مفاهیم را به فعالیت‌های قابل تشخیص و قابل تکرار تبدیل کند، بیانگر کدام مورد است؟ (۹۶)			
	(۱) پایایی	(۲) روایی	(۳) تعریف عملیاتی	(۴) قانونی
۱۲	کدام تبدیل بدون اینکه ویژگی داده‌های اصلی در مقیاس نسبتی تغییر کند، را می‌توان بر روی آن‌ها اعمال کرد؟			
	(۱) ریشهٔ دوم همه اعداد	(۲) معکوس کردن همه اعداد	(۳) اضافه کردن یک عدد به همه اعداد	(۴) ضرب یک عدد مثبت در همه مقادیر
۱۳	برای کدام متغیر، تعریف عملیاتی آزمایشی مناسب‌تر است؟ (۹۷)			
	(۱) پیشرفت تحصیلی	(۲) روش تدریس	(۳) زمان واکنش	(۴) هوش
۱۴	نتایج یک پژوهش در زمینهٔ تأثیر استفاده از تبلت آموزشی در ارائهٔ مطالب درسی بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم نشان داد که این روش بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزانی که مهارت خواندن بالایی دارند تأثیر دارد. اما بر دانش‌آموزان با مهارت خواندن کم، بی‌تأثیر است. در این پژوهش، متغیر مهارت خواندن چه نقشی دارد؟ (۹۸)			
	(۱) واسطه‌ای	(۲) تعدیل کننده	(۳) کنترل	(۴) مزاحم

پاسخ‌های تشریحی سوالات ارشد

- گزینهٔ ۱. متغیری که پیش‌بینی می‌شود، متغیر ملاک و متغیری که پیش‌بینی می‌کند، متغیر پیش‌بین نام دارد. بنابراین کارایی سازمان که پیش‌بینی می‌شود، متغیر ملاک (گزینهٔ ۱) است.
- گزینهٔ ۳. تنها در مقیاس نسبی امکان ضرب و تقسیم وجود دارد.
- گزینهٔ ۴. در این سوال باید دقت کنید که از شما متغیر مداخله‌گر را خواسته‌است، متغیر مداخله‌گر متغیری است که به صورت غیرمستقیم بر نتیجه پژوهش تاثیر می‌گذارد. مواد آموزشی متغیر مستقل است که داری چند سطح است، پیشرفت ریاضی متغیر وابسته است که تحت تاثیر مواد آموزشی تغییر می‌کند. در میان دو گزینهٔ سطح کلاس و سبک یادگیری متغیری که تاثیر بیشتری بر متغیر وابسته دارد و می‌تواند نتیجهٔ پژوهش را تحت تاثیر قرار دهد، سبک یادگیری است.
- گزینهٔ ۳. متغیر تعدیل کننده، متغیر مستقل دومی است که مطالعه و اندازه‌گیری می‌شود تا اثر آن بر رابطهٔ بین متغیر مستقل و وابسته مشخص شود. در این سوال، هوش متغیر پیش‌بین و پیشرفت تحصیلی متغیر ملاک است که فرض

	می‌شود، شغل خانواده می‌تواند رابطه هوش و پیشرفت تحصیلی را تعدیل کند.
۵	گزینه ۲. مقیاس ترتیبی، مقیاسی است که امکان ترتیب‌پذیری، اولیت‌بندی و کمتر و بیشتر دارد، وقتی در این سوال، سوالات کنکور به صورت دشوار تا خیلی آسان قرار گرفته یعنی بین آن‌ها یک ترتیب و اولویت‌بندی قرار دارد. به طور مثال می‌توان گفت، سوال یک از سوال ۲ آسان‌تر یا سخت‌تر بوده‌است. پس مقیاس ترتیبی است.
۶	گزینه ۱. زبانه اقوام ویژگی‌های مقیاس اسمی شامل تفکیک‌پذیری، و عدم الویت‌بندی را دارد. در مقیاس اسمی فقط می‌توانیم دو طبقه را از هم متمایز کنیم. می‌توانیم بگوییم، زبان قوم کرد با قوم ترک متفاوت است. این تفاوت کیفی است نه کمی.
۷	گزینه ۱. زمان یک متغیر نسبی است. چرا که مبداء آن مشخص و دارای صفر حقیقی است. وقتی یک برنامه تلویزیونی ۱۰ دقیقه و برنامه دیگر ۲۰ دقیقه است. می‌توانیم بگوییم، مدت زمان برنامه اول نصف برنامه دوم است. بنابراین زمان (ساعت، دقیقه، ثانیه) یک مقیاس نسبی است.
۸	گزینه ۴.
۹	گزینه ۴. کنترل دو نوع است: الف) ثابت یا خنثی و ب) کنترل از طریق حذف. در نوع ثابت، فقط از یک سطح متغیر نمونه‌گیری می‌شود. در این سوال پژوهشگر، فقط از گروه معلمان نمونه‌گیری کرده‌است. بنابراین نوع شغل متغیر کنترل است.
۱۰	گزینه ۴. متغیر مداخله‌گر متغیری است که در طول پژوهش بر موضوع اثرگذار است اما مستقیماً نه قابل مشاهده بوده نه قابل دستکاری و اندازه‌گیری است؛ بلکه صرفاً آن را می‌توان استنباط کرد در این سوال شکست‌های متوالی متغیر مستقل، انگیزه تحصیلی متغیر وابسته است. ناکامی به صورت غیر مستقیم بر رابطه بین متغیر مستقل و وابسته تاثیر می‌گذارد.
۱۱	گزینه ۳. فعالیت عملیاتی یا کاربردی، مجموع فعالیت‌های لازم برای اندازه‌گیری یک متغیر را مشخص می‌کند. بنابراین برای اینکه متغیری قابلیت اندازه‌گیری آن مشخص شود باید تعریف عملیاتی شود.
۱۲	گزینه ۲.
۱۳	گزینه ۱. اولین گام در تعریف اندازه‌گیری، تعریف سازه است. با تعریف سازه، حوزه‌ها و مراحل اندازه‌گیری مشخص می‌شود.
۱۴	گزینه ۴. متغیر تعدیل‌کننده متغیری است که اثر آن مطالعه می‌شود.
۱۵	گزینه ۴.
۱۶	گزینه ۲. (به پاسخ تشریحی سوال ۵ مراجعه شود).
۱۷	گزینه ۱. در این پژوهش متغیر مستقل: روش‌های تدریس با چند سطح، متغیر وابسته: میزان یادگیری؛ متغیر تعدیل‌کننده: هوش و متغیر کنترل: جنسیت است. پژوهشگر به روش ثابت (نمونه‌گیری فقط از دختران) جنسیت را کنترل کرده‌است.
۱۸	گزینه ۴. در گزینه اول توانایی متغیر پیش‌بین است. توانایی دانش‌آموزان، مفهومی‌سازی کلامی آن‌ها را پیش‌بینی می‌کند. در گزینه دوم، توانایی متغیر وابسته است. روش آموزش دوجانبه (متغیر مستقل) موجب افزایش توانایی دانش‌آموزان (متغیر وابسته) می‌شود. در گزینه سوم، توانایی متغیر پیش‌بین است که پیشرفت ریاضی (متغیر ملاک) را پیش‌بینی می‌کند و جنسیت متغیر تعدیل‌کننده است. گزینه چهارم، روش آموزش چند رسانه‌ای متغیر مستقل است که بر انتقال یادگیری (متغیر وابسته) اثر می‌گذارد. توانایی بالاتر و پایین‌تر دانش‌آموزان می‌تواند این اثر را کم یا زیاد کند، بنابراین توانایی در گزینه ۴، متغیر تعدیل‌کننده است، پژوهشگر هر دو سطح توانایی (توانایی بالا، پایین) را وارد پژوهش کرده و آن را مطالعه کرده‌است.
۱۹	گزینه ۲.
۲۰	گزینه ۴. متغیر کمی گسسته متغیری است که بین هر مقدار متوالی آن نمی‌توان مقادیر دیگری را پیدا کرد.
۲۱	گزینه ۲. پژوهشگر به روش ثابت (نمونه‌گیری فقط از دانش‌آموزان پایه پنجم) پایه تحصیلی را کنترل کرده‌است.
۲۲	گزینه ۴. برخی ویژگی‌های روان‌شناختی و خلقی می‌توانند متغیر نیمه فعال باشند، یعنی پژوهشگر می‌تواند، آن ویژگی را در گروهی از افراد ایجاد سپس آن‌ها را به صورت تصادفی انتخاب کند. برای مثال اگر معلمی قصد دارد، از یک کلاس به

صورت تصادفی افرادی را انتخاب کند که اضطراب دارند، می‌تواند با روش‌هایی در آن‌ها اضطراب را ایجاد کند (مثلاً به آن‌ها بگوید، همین الان می‌خواهم امتحان بگیرم) سپس، به صورت تصادفی آن‌ها را انتخاب کند. قبل از ایجاد اضطراب انتخاب افراد مضطرب، به صورت تصادفی ممکن نیست. بنابراین پاسخ صحیح گزینه ۴ است.

گزینه ۱. ۲۳

گزینه ۴. تحصیل در مدارس دولتی یا غیرانتفاعی بر رابطه بین روش آموزش و تمرکز و مفاهیم ریاضی تاثیر دارد. پژوهشگر برای مطالعه این اثر، متغیر نوع مدرسه را با دو سطح (دولتی و غیرانتفاعی) مطالعه کرده است.

۲۴

گزینه ۲. واکنش‌های مختلف معلم متغیر مستقل است که دارای چند سطح (بی توجه/ تصحیح/ تشویق/ تنبیه/ رتباط چشمی و کنترل) است. متغیر وابسته اصلاح رفتار و میزان توجه دانش‌آموزان است.

۲۵

گزینه ۱. ۲۶

گزینه ۴. تفاوت متغیرهای کنترل و تعدیل‌کننده در حضور یا عدم حضور در پژوهش است. متغیر کنترل در پژوهش حضور ندارد، تعدیل‌کننده در پژوهش با تمامی سطوح آن حضور دارد. هر دو متغیر کنترل و تعدیل‌کننده ذهنی و مشاهده‌پذیرند.

۲۷

گزینه ۱. ۲۸

گزینه ۱. ۲۹

گزینه ۲. شاید این سوال، تنها سوال سختی است که در مبحث متغیرها در کنکور طرح شده است. در این سوال، سواد والدین در دو سطح (باسواد، بی‌سواد) متغیر مستقل است که بر متغیر وابسته (پیشرفت تحصیلی) تاثیر می‌گذارد. پس گزینه ۳ و ۴ (سواد والدین و پیشرفت تحصیلی) حذف می‌شوند. از بین گزینه‌های باقی‌مانده (۱. هوش والدین، ۲. هوش دانش‌آموزان) متغیری که از لحاظ نظری و منطقی بیشترین تاثیر را در متغیر وابسته (پیشرفت تحصیلی) دارد، متغیر مزاحم است. منطقی است هوش خود دانش‌آموز بیشتر از هوش والدینش در پیشرفت تحصیلی او موثر است، پس گزینه دو جواب صحیح است.

۳۰

گزینه ۴. این سوال ابهام دارد. در این سوال مطالعه با دو سطح با موسیقی یا بدون موسیقی یا سکوت متغیر مستقل است، پس گزینه‌های یک و دو حذف می‌شوند. گزینه دو نمرات دانش‌آموزان می‌تواند متغیر وابسته باشد به این معنا که معلم براساس نمرات آن‌ها تاثیر متغیر مستقل را سنجیده است. بنابراین گزینه ۴ صحیح است. میزان زمانی که برای مطالعه در نظر گرفته شده است متغیری است نامربوط چرا که پژوهشگر قصد مطالعه آن را نداشته است. پس باید اثر آن کنترل شود.

۳۱

گزینه ۲. این سوال به نسبت سخت بود. اما گزینه‌های آن جواب را راحت کرده است. در ابتدا داوطلب ممکن است، در انتخاب متغیر مستقل دچار مشکل شود، اما وقتی در تمام گزینه‌ها نور به عنوان متغیر مستقل انتخاب شده پس کار او برای پاسخ راحت است. نور متغیر مستقل، جنسیت متغیر تعدیل‌کننده و واکنش عاطفی متغیر وابسته است.

۳۲

گزینه ۲. تعریف عملیاتی نحوه اندازه‌گیری متغیرها را بیان می‌کند. یعنی چه عملیاتی یا اعمالی باید انجام گیرد تا اندازه‌گیری یک مفهوم یا سازه، میسر شود؛ برای مثال، پیشرفت تحصیلی را می‌توان با نمرات فرد در یک آزمون استاندارد، تعریف کرد.

۳۳

گزینه ۴. تعریف مفهومی به تعریف یک واژه توسط واژه‌های دیگر اشاره دارد. به عبارت دیگر، در این تعریف، از واژه‌های انتزاعی و ملاک‌های فرضی استفاده می‌شود. چنین تعاریفی معمولاً در فرهنگ‌های لغت انجام می‌گیرد. این نوع تعریف، به شناسایی ماهیت یک پدیده کمک می‌شود و نقش مهمی را در فرایند منطقی تدوین فرضیه‌ها ایفا می‌کند. تعریف مفهومی را باید به تعریف عملیاتی تبدیل کرده تا بتوان آن را مشاهده کرد.

۳۴

گزینه ۳. مشابه سوال ۳۳. ۳۵

گزینه ۳. مشابه سوال ۳۳ و ۳۵. ۳۶

گزینه ۳. زمانی که یک مفهوم یا سازه به صورت عملیاتی تعریف شود، نشان‌گرها و اعمالی که اطلاعات مربوط به آن مفهوم یا سازه را فراهم کنند، مشخص می‌شوند. همین امر باعث می‌شود اگر پژوهشگران در شرایط مشابه، به اندازه‌گیری سازه یا مفهوم مورد مطالعه بپردازند، نتیجه یکسانی به دست آورند. بنابراین تعریف عملیاتی ارتباط بین پژوهشگران را آسان می‌کند.

۳۷

۳۸	گزینه ۲. تعاریف عملیاتی، سطح مفهومی-نظری را با سطح آزمایش-مشاهده پیوند می‌زند. در واقع پلی بین نظریه-فرضیه-سازه و مشاهده می‌سازد. تعریف عملیاتی به پژوهشگر کمک می‌کند، یک مفهوم را به صورت تجربی اندازه‌گیری کند.
۳۹	گزینه ۱. گزینه‌های ۲، ۳ و ۴ توضیح تعریف مفهومی هستند. گزینه ۱ از آنجا که گفته‌است "اعمالی که معادل متغیر هستند"، اشاره به تعریف عملیاتی دارد.
۴۰	گزینه ۲. در تعریف عملیاتی آزمایشی نحوه دستکاری متغیر مستقل مشخص می‌شود. گزینه ۱ به تعریف عملیاتی اندازه‌پذیر اشاره دارد.
۴۱	گزینه ۳. مشابه سوال ۳۸.
۴۲	گزینه ۳. در تعریف عملیاتی آزمایشی، نحوه دستکاری متغیرها توسط محقق را بیان می‌کند. در عملیاتی آزمایشی، برای بروز پدیده مورد مطالعه براساس نظریه‌های موجود شرایط آزمایشی، ایجاد می‌شود. در این سوال تغییری که دستکاری می‌شود تا اثرش بر میزان تمرکز و یادگیری دانشجویان مشخص شود، رنگ محیط است.

پاسخ‌های تشریحی سوالات دکتری

۱	گزینه ۳.
۲	گزینه ۱.
۳	گزینه ۳. در مقیاس‌های اسمی و رتبه‌ای هیچ رابطه‌ای ریاضی (جمع، تفریق، ضرب یا تقسیم) بین مقوله‌ها نمی‌توان انجام داد. بنابراین نسبت به هیچ عملیات ریاضی قابل تغییر نیستند. در مقیاس فاصله‌ای چون صفر قراردادی است، نمیتوان عمل ضرب و تقسیم را انجام داد. اما جمع و تفریق ممکن است. بنابراین این مقیاس برای جمع و تفریق متغیر و دربرابر ضرب و تقسیم نامتغیر است. در مقیاس نسبی کلیه عملیات‌های مجاز ریاضی و آماری را می‌توان انجام داد. پس این مقیاس نسبت به تمامی عملیات‌های ریاضی متغیر است.
۴	گزینه ۲. تعریف علمی تجربی همان تعریف عملیاتی آزمایشی است. در تعریف عملیاتی آزمایشی یا تجربی، نحوه دستکاری متغیرها توسط محقق را بیان می‌کند. در عملیاتی آزمایشی براساس نظریه‌های موجود، شرایط آزمایشی لازم برای بروز پدیده مورد مطالعه ایجاد می‌شود.
۵	گزینه ۱. در مقیاس فاصله‌ای، نه تنها ترتیب اشیاء نمایان می‌شود. بلکه فاصله بین آن‌ها نیز مشخص می‌گردد. در این مقیاس مبدا صفر مطلق وجود ندارد. بلکه صفر قراردادی است.
۶	گزینه ۴. متغیر مداخله‌گر متغیری است که در طول پژوهش بر موضوع اثرگذار است اما مستقیماً نه قابل مشاهده بوده نه قابل دستکاری و اندازه‌گیری است؛ بلکه صرفاً آن را می‌توان استنباط کرد. این متغیر بین متغیر مستقل و وابسته ارتباط برقرار می‌کند. در این سوال نیز گفته شده است، متغیر عینی و قابل مشاهده نیست.
۷	گزینه ۲. تحصیلات یکسان در صورت سوال مشخص می‌کند، که پژوهشگر سطح تحصیلات را کنترل کرده است.
۸	گزینه ۱. فعالیت عملیاتی یا کاربردی، مجموع فعالیت‌های لازم برای اندازه‌گیری یک متغیر را مشخص می‌کند. بنابراین برای اینکه متغیری قابلیت اندازه‌گیری آن مشخص شود باید تعریف عملیاتی شود.
۹	گزینه ۱. متغیر مستقل در طرح‌های آزمایشی از نوع اسمی یا گسسته است که به آن متغیر طبقه‌بندی می‌گویند.
۱۰	گزینه ۴.
۱۱	گزینه ۳. در تعریف عملیاتی، تعاریف مفهومی به فعالیت‌های مشخص و قابل تکرار تبدیل می‌شوند تا منظور از متغیر برای سایر پژوهشگران نیز قابل تشخیص باشد. مفهوم روایی و پایایی در فصل ۱۹ مورد بررسی قرار می‌گیرد که به ابزارهای اندازه‌گیری مربوط است. همچنین قانون به فرضیه‌های بارها تایید شده اشاره دارد.
۱۲	گزینه ۴. در مقیاس نسبتی داده‌ها به صورت $\frac{A}{B}$ هستند. بنابراین اگر تک‌تک داده‌ها را در یک عدد ثابت و مثبت ضرب کنیم، ویژگی آن‌ها تغییری نخواهد کرد چرا که در مقیاس نسبتی، در واقع نسبت‌ها ثابت هستند. $\frac{A}{B} = C$

- ۱۳ گزینه ۲. در میان گزینه‌های داده شده تنها متغیر روش تدریس را می‌توان به صورت تصادفی انتخاب و دستکاری کرد.
- ۱۴ گزینه ۲. استفاده از تابلت آموزشی متغیر مستقل، پیشرفت تحصیلی متغیر وابسته، مقطع تحصیلی متغیر کنترل و مهارت خواندن در دو سطح (بالا و کم) متغیر تعدیل‌کننده است.

..... فصل ۶. روش کیفی

دیدگاه‌های فلسفی، تعریف و ویژگی‌های روش کیفی، تفاوت آن با روش کمی، پایایی، روایی، تعمیم‌پذیری و نمونه‌گیری در روش کیفی، سوالات و پاسخ‌های تشریحی

دیدگاه فلسفی (پارادایم‌های تحقیق)

پژوهش، در علوم اجتماعی و رفتاری، مانند سایر زمینه‌ها، بررسی نظامداری برای یافتن جواب‌های یک مسئله است که از روش عینی سنتی پیروی می‌کند. از دهه ۱۹۶۰، حرکت به سوی روشی کیفی‌تر و ذهنی‌تر، پژوهش در علوم اجتماعی و رفتاری را به دو روش تقریباً متعارض، یعنی سنت تجربی و پدیده‌شناسی طبیعی، تقسیم کرده‌است. پژوهشگر در روش تجربی برای کسب قوانین یا اصول کلی تلاش می‌کند به همین خاطر اغلب به آن روش قانونمند هم گفته می‌شود. رویکرد تجربی بر این فرض استوار است که واقعیت اجتماعی امری عینی و نسبت به فرد، بیرونی است. اما رویکرد طبیعی بر اهمیت ذهن افراد و بر تحلیل کیفی تأکید دارد. در روش کیفی تمرکز بر فرد است نه قانون‌سازی کلی. در علوم انسانی و علوم رفتاری رویکرد پژوهش براساس دیدگاه فلسفی انتخاب می‌شود. دیدگاه فلسفی جهان‌بینی ویژه‌ای است که مفروضه‌ها و مفاهیم آن دیدگاه را نمایان، جهت فکری و پژوهشی پژوهشگر را هدایت می‌کند. دیدگاه‌های فلسفی زیربنایی معرفت‌شناختی را پارادایم (paradigm) تحقیق می‌نامند که زیربنای انتخاب روش پژوهش است. منظور از پارادایم، مجموعه‌ای از مفروضه‌ها، مفاهیم یا گزاره‌ها است که از نظر منطقی به‌طور انعطاف‌پذیری به هم مرتبطند و جهت فکری و پژوهشی را هدایت می‌کنند. پارادایم‌های تحقیق براساس ویژگی‌هایشان چهار دسته تقسیم می‌شوند:

الف- اصلت-تحصیلی/اثبات‌گرایی (positivism)، ب- تفسیرگرایی (interpretivism)، ج- نظریه انتقادی (theory critical) و د- پس‌ساختارگرایی (post-structuralism). هر یک از این دیدگاه‌های فلسفی را می‌توان براساس هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، روش‌شناسی و روش پژوهش بررسی کرد.

هستی‌شناسی مربوط به نظریه وجود و هستی است. یعنی جواب به این سوال است که معتقدیم چه چیزی وجود دارد؟ معرفت‌شناسی، در قالب این چالش مطرح می‌شود که ما برای آنچه که اعتقاد داریم وجود دارد (هستی‌شناسی) از چه گزاره یا اثباتی برای تصدیق آن استفاده می‌کنیم، که برای خودمان و دیگران قابل قبول باشد؟ روش‌شناسی مربوط به منطق تحقیق اجتماعی است. روش‌شناسی درگیر این سوال است که چگونه ما معرفت و دانش خودمان را اعتباریابی می‌کنیم؟

روش پژوهش، براساس هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی روش پژوهش انتخاب می‌شود. به عبارتی مفروضه‌های هستی‌شناختی زیربنای مفروضه‌های معرفت‌شناختی‌اند و مفروضه‌های معرفت‌شناختی زمینه‌ساز ظهور ملاحظات روش‌شناختی و این ملاحظات نیز به نوبه خود قواعدی دارند که به تکنیک‌های عملی پژوهش مربوط می‌شوند.

fahimeh hakima

الف) در اصالت تحصیلی واقعیت و دانش ماهیت عینی و مستقل از پژوهشگر دارد که باید کشف شود. طبق این دیدگاه شناخت واقعیت تحت تاثیر ارزش‌های پژوهشگر قرار نمی‌گیرد. اصالت تحصیلی به دو پارادایم تحقیق تقسیم می‌گردد: اثبات‌گرایی (پوزیتیویسم، Positivism، یا دکارتی) و پس‌اثبات‌گرایی.

پوزیتیویسم به معنای واقعی، مثبت، صریح، تحقیقی، تحصیل‌گرایی و اثبات‌گرایی است. پوزیتیویسم اصطلاحی فلسفی است که بر اساس آن، تنها روش معتبر تحقیق و شناخت، روش علمی تجربی دانسته می‌شود، یعنی روشی که بر پایه تجربه است آزمایش‌پذیری از اصول بنیادی این پارادایم است که بر طبق آن فقط وقتی بتوان با حواس انسانی چیزی را بررسی کرد آن چیز معنا و مفهوم پیدا می‌کند. مفروضه اصلی در پارادایم اثبات‌گرایی آن است که با عملیاتی کردن فرآیند عینی پژوهش و بدون آنکه درگیر ارزش‌های محیطی شد، می‌توان واقعیت را کشف کرد (مانند روش آزمایشی).

پیش‌فرض‌های مکتب اثبات‌گرایی شامل:

۱- وجود جهان خارج از ذهن؛ ۲- این جهان به طور منظم چیده شده است؛ ۳- بر این جهان خارجی قوانینی حاکم است؛ ۴- انسان می‌تواند این قوانین را کشف کند ۵- و معتبرترین ادعاهای علمی، ادعاهای آماری، ریاضی و کمی هستند.

پارادایم پس‌اثبات‌گرایی ضمن پذیرش این مساله که واقعیت از ارزش‌های پژوهشگر مستقل است، معتقد است نمی‌توان واقعیت را کاملاً عینی عملیاتی کرد و شناخت (مانند روش‌های شبه آزمایشی، و غیرآزمایشی کنترل‌شده). به‌طور کلی زیربنای فلسفی روش‌های کمی، اثبات‌گرایی یا اصالت تحصیلی است. پژوهشگری که پارادایم اصالت تحصیلی را برمی‌گزیند، اطلاعات پژوهشی را به‌منظور افزایش کارایی، اثربخشی و بهره‌وری جمع‌آوری می‌کند. نه برای آنکه دانایی افراد را برای تفکر انتقادی پرورش دهد.

ب) طبق دیدگاه تفسیری، واقعیت وابسته به تجربه و تفسیر انسان است. پژوهشگر از طریق تعامل با موضوع مورد پژوهش، به شناخت می‌رسد. شناخت امری عینی نیست و ابعاد و تفسیرهای گوناگون دارد. طبق این دیدگاه، مشاهده تحت تاثیر علائق و ارزش‌های پژوهشگر قرار می‌گیرد و روش علمی باید فهم همدلانه‌ای از افراد مورد مطالعه خود داشته باشد. منشاء روش کیفی به دیدگاه‌های کانت برمی‌گردد که ماهیت واقعیت را آنگونه که دکارت (روش اثبات‌گرایی) توصیف می‌کرد، زیر سؤال برد. به اعتقاد او درک یک پدیده انسانی، برتر از مشاهده آن است، زیرا ابزارهای عینی محدودی برای اندازه‌گیری پدیده‌های انسانی وجود دارد و تمام واقعیت را نمی‌توان از طریق رابطه علت و معلولی توضیح داد. از منظر او حقیقت به ویژه در روابط انسانی تمام آن چیزی نیست که مشاهده می‌شود. بنابراین مفاهیم عینیت و مداخله که اساس علوم تجربی را تشکیل می‌دهد در مواجهه با انسان و تعاملات اجتماعی او ناکارآمد است. طبق این دیدگاه واقعیت ماهیت ثابتی ندارد، و بر تعامل محقق و مورد تحقیق و نیز فهم تجارب انسانی که با این تجارب زیسته‌اند تأکید می‌کند. از آنجا که روش کیفی متمرکز بر موقعیت‌های طبیعی است؛ این مطالعات را طبیعت‌گرایانه (Naturalistic) نیز می‌نامند. روش‌های تحقیق در این دیدگاه شامل مطالعه موردی، قوم‌نگاری، پدیدارشناسی و تحقیق تاریخی است. دیدگاه فلسفی تفسیری را ساختارگرایی، طبیعی‌گرایی و تفسیرگرایی هم نامیده‌اند.

ج) در دیدگاه انتقادی، مفروضه اصلی آن است که واقعیت مادی و مستقل از ذهن انسان است. اما هرگز نمی‌توان آن را به‌طور عینی و کامل شناخت. براساس دیدگاه نظریه انتقادی برای کسب دانش درباره پدیده‌های آموزشی لازم است تاثیر قدرت و ارزش‌ها بر نابرابری فرصت‌های آموزشی را شناسایی کرد و افراد را توانمند کرد تا بتوانند درک خود را

نسبت به این نابرابری افزایش دهند و چگونگی رفع این نابرابری را دریابند. روش‌های این دیدگاه شامل اقدام‌پژوهی و قوم‌نگاری انتقادی است. بنابراین در نظریه انتقادی، افراد می‌توانند به درک مناسب از محیط خود دست یافته و آن را در جهت مورد نظر تغییر دهند.

(د) از دیدگاه پساساختارگرایی، پژوهشگر از طریق زبان و گفتمان غالب محیط‌های مختلف، واقعیت‌های اجتماعی را مورد بازنمایی قرار می‌دهد. در این دیدگاه، براساس تعامل افرادی که قدرت را در دست دارند با افرادی که تحت سیطره قدرت هستند، پدیده‌های اجتماعی را می‌توان درک کرد. از نظر روش‌شناسی پژوهشگر سعی دارد برای شناخت پدیده اجتماعی، فرایند اعمال قدرت و روابط اعمال سلطه را بازنمایی کند، روش پژوهش در این دیدگاه، تحلیل گفتمان است.

در سال‌های اخیر توجه به جنبه معرفت‌شناختی دیدگاه‌های فلسفی تأثیر به‌سزایی در پژوهش‌های آموزشی و روان‌شناختی داشته است. به‌طور مثال می‌توان به توجه پژوهشگران آموزشی به پویایی اجتماعی در فرایند یاددهی-یادگیری اشاره کرد، در پژوهش‌های مربوط به این فرایند تعامل میان یادگیرنده با سایر یادگیرندگان، یادگیرنده با معلم و یادگیرنده با منابع یادگیری دقیق‌تر بررسی و تغییری که در اندیشه و زندگی اجتماعی یادگیرنده به وجود می‌آید بررسی می‌شود. این امر باعث می‌شود پژوهشگران به پژوهش‌هایی بپردازند که معطوف به توصیف عمل آموزش و یادگیری در یک زمینه ویژه است تا این که به صورت کلی انجام پذیرد.

از آنجا که پدیده‌های نظام آموزشی و رفتاری، با پدیده‌های دنیای فیزیکی (مادی) تفاوت دارند، نمی‌توان با قوانین حاصل از اثبات‌گرایی آن‌ها را مطالعه و پیش‌بینی کرد. بنابراین برای شناخت بهتر رفتارهای انسان به خصوص رفتارهای آموزشی باید از پارادایم‌های تفسیری، نظریه انتقادی و پساساخت‌گرایی کمک گرفت. این روش شناسی‌ها، پژوهشگر را به انتخاب روش‌های کیفی تحقیق هدایت می‌کند.

به‌طور خلاصه نقش هر یک از این دیدگاه‌ها (پارادایم‌های تحقیق) به شرح زیر است:

<p>اثبات‌گرایی (اصالت تحصیلی): (۱) توصیف و تبیین پدیده‌ها، (۲) پیش‌بینی و کنترل آن‌ها. (۳) واقعیت یک پدیده مادی، مستقل و قابل کشف، (۴) دانش عینی و ارزش‌ها آمیخته و آلوده نمی‌شود، (۵) صورت‌بندی گزاره‌های پژوهش تحت شرایط کنترل شده، مانند روش‌های آزمایشی.</p>
<p>تفسیرگرایی: (۱) واقعیت پدیده‌ای غیرمادی، وابسته به تجربیات و تفسیر انسان است، (۲) مستقل از پژوهشگر نیست، به‌طور اجتماعی ساخته می‌شود و معانی مختلفی دارد، (۳) دانش عینی نیست، ذهنی است، از تعامل میان پژوهشگر و موضوع پژوهش و تفسیر واقعیت به‌دست می‌آید، مانند روش‌های قوم‌نگاری، گروه‌های کانونی، پدیدارشناسی و مطالعات تاریخی.</p>
<p>نظریه انتقادی: (۱) تغییر واقعیت به سمتی که مورد نظر است، (۲) واقعیت مستقل است که هرگز نمی‌توان به‌طور کامل به آن پی برد، (۳) دانش ذهنی است که ارزش‌ها و قدرت نقش اساسی در ایجاد دانش دارند، (۴) در این روش پژوهش به دنبال شناسایی تاثیر قدرت و نابرابری و توانمندسازی افراد است، مانند اقدام‌پژوهی و قوم‌نگاری انتقادی.</p>
<p>پساساخت‌گرایی: (۱) ساخت‌زدایی (واسازی یا قالب شکنی) در فرایند شناخت، (۲) واقعیت پدیده‌ای اجتماعی و چندبعدی که در لایه‌های زبان و گفتمان نهفته است، (۳) وقایع براساس اعمال قدرت و افشاءسازی آن‌ها شناخته می‌شود، (۴) پژوهش به دنبال آن است تا منافی که از نابرابری‌های اجتماعی به دست می‌آید، آشکار شود. مانند روش تحلیل گفتمان</p>

ویژگی‌های طرح پژوهش کیفی

- انعطاف‌پذیری، تعامل مستمر میان مراحل مختلف پژوهش. انعطاف‌پذیری و نبود ساختار در مطالعه به‌گونه‌ای است که سوال‌های تحقیق در مراحل اولیه پژوهش بیان نمی‌شود، پژوهشگر ابتدا با بیان هدف تحقیق به اجرای تحقیق می‌پردازد.
- بررسی پدیده مورد مطالعه در شرایط طبیعی (طبیعت‌گرایانه).
- جمع‌آوری داده‌ها توسط پژوهشگر، یعنی پژوهشگران خودشان ابزار کلیدی جمع‌آوری داده‌ها هستند.
- جمع‌آوری داده‌ها به‌صورت توصیفی با استفاده از واژگان یا تصویر و با تکیه بر چندین منبع به‌جای یک منبع.
- نتیجه پژوهش یافته‌ای موقتی به‌عنوان یک فرایند و نه برونداد.
- تحلیل داده‌ها به روش استقرایی با توجه به ویژگی‌های خاص جزئی محیط طبیعی.
- تمرکز بر نقطه‌نظر افراد ذی‌نفع و ذی‌نفوذ و درک دیدگاه آنان از پدیده مورد مطالعه. یعنی در پژوهش کیفی به معنای موردنظر شرکت‌کنندگان توجه می‌شود.
- استفاده از عین‌گفتار در ثبت داده‌های مورد گردآوری.
- نتیجه‌گیری از طریق استدلال.
- مشاهده وقایع، ارزش‌ها و هنجارها از دریچه چشم مطالعه‌شوندگان.
- تأکید بر توصیف موقعیت.
- پدیده در رابطه با زمینه و موقعیت کل جامعه‌ای که فرد در آن قرار دارد، مطالعه می‌شود، به‌عبارت دیگر برحسب درک افراد و معنایی که آنان از جامعه برای خودشان ساخته‌اند (زمینه‌گرایی و کل‌گرایی).
- تأکید و توجه بر فرایندی است که از طریق آن، پدیده مورد مطالعه حاصل شده‌است.
- نداشتن چهارچوب نظری از پیش تعیین‌شده (مفروض)؛ به جای آن توجه به رویکردی که بر پایه آن داده‌ها، مفاهیم و نظریه‌ها تکوین یابد.
- رویکرد کیفی بر اساس دیدگاه کل‌نگر به پدیده‌های هستی بنا شده‌است؛ و بر دو اصل زیر استوار است:
الف) یک واقعیت منحصر وجود ندارد، بلکه واقعیت براساس ادراک فرد بنا نهاده شده‌است، و برای هر فرد، متفاوت است؛ و در طول زمان نیز تغییر می‌کند. ب) آنچه ما می‌دانیم فقط در یک موقعیت یا متن معنا پیدا می‌کند،

تعریف تحقیق کیفی

تحقیق کیفی مجموعه فعالیت‌هایی، مانند مشاهده، مصاحبه و مشارکت در فعالیت‌های تحقیق است که به محقق کمک می‌کند درباره زندگی، فرهنگ، مبانی ارزشی، عقیدتی و رفتاری، زبان، احساسات و هیجان‌های مردم اطلاعات کسب کند. بهترین روش در تحقیق کیفی آن است که محقق از طریق تجربه شخصی و با قرارگیری در بطن موضوع اطلاعات را گردآوری کند. برای اینکار او باید ارزش‌های شخصی، احساسات و پیش‌داوری‌های خود را کنار بگذارد و جهان را از چشم دیگران تجربه کند. مشاهده مشارکتی تنها دریچه‌ای است که با آن می‌توان به دانش کامل اجتماعی دست یافت. پژوهش کیفی فرآیندی است که محقق سعی می‌کند پیچیدگی‌های روابط متقابل بین افراد را درک و برخی از پدیده‌های انسانی را در موقعیت‌های طبیعی توصیف کشف و تحلیل نماید.

طبقه‌بندی روش کیفی در علوم تربیتی

چاکوب روش‌های پژوهش کیفی را در علوم تربیتی به شش روش طبقه‌بندی کرده‌است:

- ۱- کردارشناسی انسان (human ethology). در این روش انواع رفتار انسان‌ها شناسایی و درک می‌شود.
- ۲- روان‌شناسی بوم‌شناختی (ecological). به رابطه متقابل انسان و محیط در شکل دادن به رفتار، توجه می‌شود. هدف اصلی این روش توصیف و تفسیر رفتار و تجزیه و تحلیل اثراتی است که عوامل محیطی بر رفتار می‌گذارند.
- ۳- قوم‌نگاری کل‌گرا. در این روش فرهنگ انسانی نقش اساسی دارد.
- ۴- انسان‌شناسی شناختی. فرض اساسی‌اش این است دیدگاه کسانی که در تحقیق مشارکت می‌کنند دو دسته است: گروهی که به شکل توجه می‌کنند. گروهی که درصدد شناخت معانی و مفاهیمی هستند که بین افراد رد و بدل می‌شود.
- ۵- قوم‌نگاری ارتباطات (ethnography of communication) در این روش با توجه به روابط متقابل کلامی و غیرکلامی با استفاده از روش مشاهده مشارکتی داده‌ها گردآوری می‌شود.
- ۶- تعامل‌گرایی نمادین (symbolic interactionism). در این روش محقق هدف افراد از برقراری ارتباط متقابل را بررسی می‌کند. او به دنبال معنا یا مفهومی است که در سازمان‌های اجتماعی وجود دارد تأکید می‌شود.

روش پژوهش کیفی در چه شرایطی مناسب است؟

- ۱- وقتی به دنبال چپستی یا چگونگی هستیم، تا وضعیتی نمایان شود. پژوهش کمی به دنبال چرایی و پژوهش کیفی به دنبال چگونگی است.
- ۲- وقتی لازم است پدیده مورد مطالعه از ابعاد مختلف بررسی شود تا نظریه‌ای تدوین یابد.
- ۳- اگر بخواهید تصویری تفصیلی از پدیده‌های مورد مطالعه به دست آورید.
- ۴- وقتی بخواهید افراد را در شرایط و محیط طبیعی‌شان مطالعه کنید.
- ۵- زمانی که بخواهید برای فرایند حل مسئله و رفع یا کاهش آن شخصا اقدام‌کننده باشید.
- ۶- وقتی که زمان و منابع کافی برای گردآوری داده‌ها از طریق عملیات میدانی و تحلیل داده‌های متنی باشد.
- ۷- وقتی مخاطبان پژوهش پذیرای این نوع پژوهش باشند و در این باره آگاهی قبلی داشته باشند.
- ۸- در شرایطی که نقش پژوهشگر به‌عنوان یادگیرنده فعال در فرایند پژوهش برجسته باشد مثل روش اقدام‌پژوهی و پژوهش طرح-محور.
- ۹- هنگامی که به دنبال مطالعه پدیده‌ای باشید که دانش و آگاهی محدودی درباره آن وجود دارد.

مزایای تحقیق کیفی

- ۱- مشاهده رفتار در وضعیت طبیعی. رفتار در دنیای واقعی، نه در محیط ساختگی بررسی می‌شود.
- ۲- درک عمیق. تحقیق کیفی محقق را مجبور می‌کند به‌طور مستقیم در زندگی افراد مورد مطالعه وارد شود.
- ۳- انعطاف‌پذیری. در این روش محقق هم به سوال‌های از پیش تعیین شده هم به سوال‌های مطرح شده در زمان اجرای تحقیق پاسخ می‌دهد. یعنی، او تحقیق خود را بر اساس موقعیت‌های جدید گسترش می‌دهد.

معایب تحقیق کیفی

- ۱- تجاوز به حقوق انسانی آزمودنی‌ها. محقق ممکن است از اعضای نمونه یا جامعه اطلاعات آشکار و در عین حال زبان‌بخشی را جمع‌آوری کند. از آنجا که در پژوهش کیفی محقق عضوی از گروه نمونه می‌شود، ممکن است به صورت مستقیم یا غیر مستقیم موجب تغییر یا تغییراتی در گروه شود.
- ۲- مخاطرات قانونی اخلاقی و جانی. پژوهشگر باید موضوعاتی را انتخاب کند که مخاطرات قانونی، اخلاقی و جانی در آن‌ها در صورت امکان حذف یا به حداقل رسیده باشد.
- ۳- طولانی بودن. انعطاف‌پذیری این روش موجب طولانی‌شدنش می‌شود.
- ۴- فقدان تفکیک یا جداسازی. همراهی محقق با شرکت‌کنندگان در تحقیق باعث ایجاد سوگیری می‌شود. محقق باید تلاش کند بین او و نمونه وحدت و هم‌رنگی ایجاد نشود. همچنین وقتی فرهنگ محقق با گروه نمونه متفاوت است، احتمال مغشوش شدن برخی واقعیت‌های اجتماعی محتمل است.
- ۵- پایایی ضعیف. در این روش رویدادها و حوادث کمیاب و نادر مشاهده می‌شود در نتیجه پژوهشگر باید از پایایی اطلاعات اطمینان حاصل کند سپس داده‌های گردآوری شده را تجزیه و تحلیل کند.

مراحل اجرای تحقیق کیفی

- ۱- انتخاب موضوع. انتخاب موضوع اولین مرحله تحقیق کیفی است. برای برخی از محققان انتخاب جامعه مورد نظر تنها مرحله رسمی برای آماده‌سازی تحقیق است.
- ۲- تعیین میزان مشارکت و محرمانه بودن. محقق باید براساس اهداف و شرایط تحقیق میزان مشارکتش و محرمانه‌بودن را در پیوستاری بین مشارکت کامل تا عدم مشارکت و کاملاً محرمانه (جاسوسی) تا کاملاً غیرمحرمانه (آشکار) تعیین کند. چهار نوع مشارکت در پژوهش کیفی پیشنهاد شده است: الف) مشارکت‌کننده کامل، ب) شرکت‌کننده کامل، ج) شرکت‌کننده کامل به‌عنوان مشاهده‌گر و د) مشاهده‌گر به‌عنوان شرکت‌کننده.
- ۳- نمونه‌گیری. ابتدا محل یا مکانی که نمونه‌ها را می‌توان در آن مطالعه کرد، انتخاب سپس از مکان‌ها، افراد، اشیاء یا پدیده‌های مورد مطالعه انتخاب می‌شود.
- ۴- تعیین روش گردآوری داده‌ها. محقق می‌تواند از مشاهده مستقیم و مشارکتی، مصاحبه (نیمه‌ساختار یافته و بدون ساخت)، بررسی اسناد و مدارک، شرح حال زندگی، تحلیل تاریخی و روش تحلیل محتوا برای گردآوری داده‌ها استفاده کند. انتخاب رویکرد گردآوری اطلاعات به هدف، داده‌های موردنیاز، چارچوب منابع و امکانات موجود بستگی دارد. مشاهده و مصاحبه پرکاربردترین ابزار در پژوهش کیفی است.
- ۵- تجزیه و تحلیل داده‌ها. پژوهشگر باید داده‌ها را کدگذاری و طبقه‌بندی کند. ثبت و تنظیم داده‌ها را می‌توان با نرم‌افزارهای مثل Nvivo و atlasti انجام داد.
- ۶- بررسی روایی، پایایی و تعمیم‌پذیری.
- ۷- نوشتن گزارش. تنظیم گزارش به‌نحوی باشد که محققان دیگر با مطالعه آن بتوانند تحقیق را تکرار کنند.

وجه تمایز عمده اندازه‌گیری کیفی و اندازه‌گیری کمی در موارد زیر است:

- ۱- **تعریف عملیاتی.** در پژوهش کمی تعیین متغیرها و تعریف عملیاتی آن‌ها قبل از گردآوری داده‌ها و در مرحله طرح‌ریزی پژوهش است. اما در پژوهش کیفی اندازه‌گیری در فرایند گردآوری داده‌ها است.
- ۲- **ماهیت داده‌ها.** در پژوهش کمی داده‌ها به صورت اعداد جمع‌آوری می‌شوند. اما پژوهش کیفی بیشتر با کلمات، اعمال و تصاویر و... سروکار دارد. در پژوهش کیفی داده‌ها در قالب مشخص اعداد قرار نمی‌گیرد.
- ۳- **نحوه ارتباط داده‌ها با مفاهیم.** مسیر پژوهشگر در پژوهش کمی قیاسی است. یعنی، از کل به جزء می‌رود. اما پژوهش کیفی استقرایی یعنی از جزء به کل است.

تعاریف مفاهیم و متغیرها در پژوهش کیفی

همان‌طور که در پژوهش کمی تعریف عملیاتی و مفهومی وجود دارد در پژوهش کیفی هم سازه‌ها و مفاهیم باید تعریف مفهومی و عملیاتی شوند.

مفهوم‌پردازی. در مفهوم‌پردازی (Conceptualization) پژوهشگر با ارائه تعاریف مفهومی و نظری سازه‌های پژوهش را معرفی می‌کند. در پژوهش کمی تعریف مفهومی با ارجاع به متون و منابع معتبر تعریف می‌شود و به‌عنوان بخشی از فرایند اندازه‌گیری متغیرها قبل از جمع‌آوری یا تحلیل داده‌ها است. اما در پژوهش کیفی، پژوهشگر مفاهیم جدید را از داده‌ها استخراج می‌کند. بنابراین تشکیل مفاهیم بخشی از تحلیل داده‌ها و در جریان گردآوری آن‌ها است. به این ترتیب داده‌ها هستند که مفاهیم را مشخص می‌کنند. مفهوم‌پردازی پس از گردآوری داده‌ها اتفاق می‌افتد.

عملیاتی کردن مفاهیم (Operationalization). همان‌طور که در فصل چهارم بحث شد. تعریف عملیاتی در پژوهش کمی یعنی فعالیت‌های که پژوهشگر انجام می‌دهد. اما عملیاتی کردن در پژوهش کیفی یعنی نحوه جمع‌آوری و اندیشیدن پژوهشگر در مورد داده‌های که مفاهیم براساس آنها شکل گرفته‌اند. به بیان دیگر در پژوهش کیفی بعد از تشکیل مفاهیم، آن‌ها عملیاتی می‌شوند. این عملیاتی کردن از پیش طرح‌ریزی شده نیست، بلکه پس از وقوع عملکرد توصیف می‌شود. بنابراین، در روش کیفی خلاف روش کمی، داده‌ها قبل از عملیاتی کردن کامل مفاهیم جمع‌آوری می‌شوند.

نمونه‌گیری در پژوهش کیفی

در پژوهش‌های کیفی افراد مورد مشاهده، به جای نمونه‌گیری احتمالی از راهبردهای نمونه‌گیری قصدی یا هدفمند انتخاب می‌شوند. در این نوع نمونه‌گیری، پژوهشگر سعی بر آن دارد که افراد را چنان انتخاب کند که هدف تحقیق، تحقق یابد. برای این منظور راهبردهایی پیشنهاد شده‌است (جدول ۶-۱).

جدول ۶-۱. راهبردهایی برای انتخاب نوع نمونه‌گیری

نوع نمونه‌گیری	هدف
بازنمایی حداکثر تغییرات	مستند کردن تغییرات مشخص کردن الگوواره‌ها
همگن	تمرکز (بر افراد ویژه)، تسهیل کردن، و آسان‌سازی مصاحبه گروهی
انتخاب مورد بحرانی	تعمیم منطقی و حداکثر استفاده از اطلاعات به موارد مشابه. مناسب برای زیست‌نگاری

بر مبنای نظریه (نظری)	دست یافتن به سازه‌های نظری و تشریح و تبیین. مناسب برای روش داده بنیاد
تأیید یا عدم تأیید موارد	بسطدادن تحلیل‌های قبلی، جست‌وجوی استثناءها، عمیق‌تر شدن تحلیل‌های اولیه
زنجیره‌ای یا گلوله‌برفی	با نظر افراد انتخاب‌شده، افرادی که دارای اطلاعات مفیدی هستند، انتخاب می‌شوند.
نمونه‌گیری کرانه‌ای	کسب اطلاعات از فرد کاملاً استثنایی و غیر عادی نسبت به پدیده مورد مطالعه
حالت عادی (معمولی)	نمایاندن آنچه هنجاری و معمول است
شرایط مهم از نظر سیاسی یا آموزشی	جلب توجه افراد مورد انتظار و دوری از افراد غیر قابل انتظار
نمونه‌گیری تصادفی هدفمند	افزودن به اعتبار داده‌ها وقتی نمونه‌گیری عمدی، شامل نمونه وسیع باشد.
نمونه‌گیری طبقه‌ای (هدفمند)	توصیف گروه‌های فرعی و تسهیل مقایسه
نمونه‌گیری ملاکی	تمام حالت‌هایی که ملاک‌های خاصی دارند، مفید برای تضمین. مناسب پدیدارشناسی
غنیمت شمردن موقعیت	دنبال کردن حالت‌های نو به نو و تازه به تازه؛ فرصت را غنیمت شمردن، نسبت به موارد غیر قابل انتظار
نمونه‌گیری ترکیبی یا مختلط	تطابق همگونی داده‌های حاصل از چند منبع، برآوردن هدف‌های چندگانه پژوهش
نمونه‌گیری در دسترس	کوتاه کردن زمان اجرا، کاهش هزینه و نیروی اجرایی، اما در مقابل افزایش اطلاعات و اعتبار آن‌ها

روش‌های نمونه‌گیری در پژوهش کیفی

۱- **نمونه همگون (متجانس)**. انتخاب افرادی که به فرهنگ فرعی یا گروهی تعلق دارند. این افراد ویژگی‌های مشابه دارند. مثلاً نمونه انتخاب‌شده از نظر متغیرهای معینی مثل شغل، سوابق، نوع تجربه، سن و جنسیت، مشابه یکدیگر هستند.

۲- **نمونه ناهمگن یا نمونه‌گیری تغییرات پیشینه (با حداکثر نوسان)**. شامل افراد یا گروه‌هایی است که از جنبه عمده‌ای با یکدیگر تفاوت دارند. به‌طور مثال مقایسه ادراک تجارب فروشنده‌های زن و مرد. جنسیت می‌تواند گروه ناهمگون تشکیل دهد. یا بررسی تجارب پزشکان و پرستاران در مورد مراقبت از بیماران مبتلا به آلزایمر.

۳- **نمونه‌گیری گلوله‌برفی یا زنجیره‌ای**. در مواقعی که دسترسی به نمونه یا دشوار یا غیر ممکن باشد و یا نمونه آگاهی‌دهنده گمنام و ناشناس باشد. پژوهشگر یک فرد را از طریق فرد دیگری پیدا می‌کند.

۴- **نمونه راحت یا مصلحتی**. در مواقعی که پژوهشگر در فرصت‌های استثنایی و حساس، به افرادی برمی‌خورد که می‌تواند درباره آن‌ها پژوهش کند (برخورد با یکی از اعضای جامعه مورد نظر در مهمانی و ...).

۵- **نمونه‌گیری سهمیه‌ای**. در این روش جامعه آماری به چند طبقه تقسیم شده، سپس به اختیار، سهمی به هر طبقه داده می‌شود. نهایتاً نمونه‌هایی که دسترسی به آن‌ها ساده‌تر است، به دلخواه انتخاب می‌شوند.

۶- **نمونه‌گیری گروهی**. در این روش محقق بر اساس تجربه شخصی یا تجارب تکراری و مشابه دیگران، یک گروه اجتماعی را معرف جامعه‌ای که به آن تعلق دارند، می‌یابد و بررسی‌های لازم را بر روی آن انجام می‌دهد.

۷- **نمونه‌برداری هدفمند**. انتخاب دسته‌ای که بتوان همه ابعاد آنچه را که معرف جامعه است بررسی کنیم.

۸- **نمونه‌برداری نظری**. انتخاب افراد نمونه به گونه‌ای که در نهایت به ساختن نظریه منتهی شود.

۹- **نمونه‌گیری ملاک‌محور (Criterion Sampling)**. در این نمونه‌گیری افرادی که ملاک مهمی را بر آورده می‌سازند، انتخاب می‌شوند. شامل نمونه‌گیری موارد استثنایی، موارد مطلوب و موارد عادی است.

۱۰- نمونه‌گیری موارد استثنایی (کرانه‌ای) یا گزینش عامدانهٔ موارد افراطی یا نابهنجار (Extreme Sampling). شامل مواردی است که پدیدهٔ مورد مطالعه را به صورت غیر معمول یا خاص در خود دارد. یافته‌های تحقیق روی موارد خاص یا کرانه‌ای (انتهای توزیع) می‌تواند زمینهٔ فهم موارد معمولی را فراهم سازد.

۱۱- نمونه‌گیری موارد مطلوب یا بر حسب شدت (Intensity Case Sampling). انتخاب مواردی که پدیدهٔ مورد مطالعه را به میزان فراوان، ولی نه به صورت استثنایی نشان می‌دهند. مانند بررسی ویژگی‌های اساتید پژوهشگر.

۱۲- نمونه‌گیری موارد بحرانی یا حاد (Critical Case Sampling). انتخاب یک واحد مطالعه است که روابط مورد مطالعه در آن‌ها از وضوح بیشتری برخوردارند. این انتخاب زمینهٔ آزمون قطعی یک نظریه، برنامه یا پدیده‌های دیگر را فراهم می‌سازد.

۱۳- نمونه‌گیری موارد عادی یا تیبیک (Typical case Sampling). در مواردی که قصد ارزیابی برنامهٔ جدیدی را داریم انجام می‌گیرد. بدین ترتیب که از اکثریت افرادی که برنامه برای آنها تهیه شده‌است، نمونه‌گیری می‌شود. در واقع انتخاب هدفمند مواردی که از نظر پدیدهٔ مورد مطالعه نماد واقعی است.

حجم نمونه در پژوهش‌های کیفی

انتخاب حجم نمونه، نیازمند معامله‌ای پایاپای بین گستردگی تحقیق و عمق آن است. شیوهٔ ایده‌آل نمونه‌گیری آن است که تا رسیدن به مورد زائد یا اشباع نظری (موردی که پس از آن اطلاعات جدیدی به دست نمی‌آید) به انتخاب ادامه دهیم.

روایی و پایایی در پژوهش کیفی

باتوجه به ویژگی‌ها و ریشه‌های تفسیری و تاویلی روش کیفی، مبحث روایی از جمله مباحث مهم در این حوزه است که همواره مورد بحث و مناقشه بوده‌است. روایی به این موضوع می‌پردازد که آیا موضوعی که ادعا می‌شود، به‌طور واقعی بررسی شده‌است؟ (مشابه روش کمی). نکتهٔ افتراق این است که در تحقیقات کمی، به روایی مقیاس‌های رتبه بندی و اندازه‌گیری توجه بیشتری می‌شود، اما در تحقیقات کیفی توجه به روایی تفسیرها است.

فنون سنجش روایی و پایایی تحقیق کیفی

روش‌هایی برای سنجش روایی و پایایی تحقیق کیفی پیشنهاد شده‌است. گوبا و لینکن قابلیت اعتماد را به‌عنوان معیاری برای جایگزینی روایی و پایایی مطرح ساخته‌اند که متشکل از چهار مفهوم جزئی‌تر ۱- قابلیت اعتماد یا باور (credibility)، ۲- قابلیت انتقال (transferability)، ۳- قابلیت تأیید (confirmability) و ۴- قابلیت اطمینان (dependability) است.

الف) قابلیت اعتماد یا اعتمادپذیری. معادل روایی درونی در پژوهش‌های کمی است یعنی میزان و درجهٔ اعتماد به واقعی بودن یافته‌ها. به عبارتی به واقعی بودن توصیف‌ها و یافته‌های پژوهش اشاره دارد.

راهبردهای رسیدن به روایی در پژوهش کیفی. کرسول برای نیل به اعتبار یا روایی پژوهش کیفی هفت راهبرد را پیشنهاد می‌کند. رعایت دست کم دو راهبرد در هر پژوهش کیفی می‌تواند برای پژوهش، اعتباری قابل قبول ایجاد کند. هفت راهبرد عبارت‌اند از:

۱- حضور طولانی مدت در محیط پژوهش و مشاهده مداوم. با حضور مستمر و طولانی پژوهشگر در محیط پژوهش، تحریف‌های ناشی از حضور پژوهشگر کم‌رنگ‌تر و منجر به اطمینان از عمق تجربه و ادراک او می‌شود. محقق با استمرار در مشاهده، جنبه‌های مهم را تشخیص داده و توجه خود را بر روی جزئیات مهم پدیده‌ها متمرکز می‌کند.

۲- چند بعدی کردن روش بررسی یا سه‌سویه سازی یا مثلث‌سازی (Triangulation). به معنی بکارگیری چندین روش است. شامل گردآوری داده‌ها، منابع اطلاعاتی، بهره‌گیری از چندین تحلیل‌گر و استفاده از نظریه‌هایی که روایی یافته‌های مطالعه را بررسی می‌کند. به جمع‌آوری شواهد از منابع مختلف مثل: نظریه‌های گوناگون، افراد مختلف، منابع اطلاعاتی متنوع و شیوه‌های گوناگون سه‌سویه‌سازی گفته می‌شود. مثلث‌سازی به حذف مواردی که در نتیجه تکیه کردن فقط بر یک روش جمع‌آوری داده یا یک منبع از اطلاعات یا تنها یک تحلیل‌گر یا یک نظریه به وجود می‌آیند، کمک می‌کند.

انواع مثلث‌سازی یا همسوسازی

الف- محقق یا بررسی‌کننده. بکار گرفتن بیش از یک پژوهشگر برای جمع‌آوری، تحلیل یا تفسیر داده‌ها، ب- روش. استفاده از روش‌های متعدد برای جمع‌آوری داده‌ها مانند انواع مصاحبه و مشاهده، ج- مورد (داده‌ها و نظریه). استفاده از منابع موردها و دیدگاه‌های مختلف برای تفسیر داده‌ها، د- محیط و شرایط. یعنی مطالعه و مشاهده رفتار مورد با آزمودنی‌ها در شرایط و محیط‌های مختلف.

۳- کنترل توسط اعضا. ارزیابی روایی توسط اعضای مورد مطالعه، از مشارکت‌کنندگان خواسته شود گزارش محقق را از نظر صحت و کامل بودن مطالعه و بررسی کنند. مطالعه گزارش موجب می‌شود مشارکت‌کنندگان حقایق تازه یا درک جدیدی از موقعیت بدست آورند. لینکلن و گوبا این راهبرد را حیاتی‌ترین کنترل برای تثبیت اعتبار می‌دانند. دریافت نظر شرکت‌کنندگان در پژوهش درباره اعتبار یافته‌ها و تفسیرهاست. برای این کار می‌توان یافته‌ها، تفسیرها و نتایج پژوهش را در گروه‌های کانونی متشکل از شرکت‌کنندگان در پژوهش مورد قضاوت قرار داد.

۴- تحلیل موارد منفی (Negative case analysis) یا تحلیل افراد بیرون از محدوده (Negative case analysis). فرد خارج از محدوده، فرد یا موقعیتی است که درگیر تحقیق نیست تا نقاط کور تحقیق مشخص شود. تحلیل موارد منفی به مفهوم استقرای تحلیلی است. استقرار تحلیلی روشی نظام‌مند برای تفسیر رویدادها است و شامل فرایند تنظیم فرضیه‌ها در جریان پژوهش و آزمون این فرضیه‌ها از طریق موارد استثنایی است. یعنی مواردی که فرضیه درباره آن‌ها صدق نمی‌کند. در تحلیل موردی منفی پژوهشگر فرضیه‌ها را همزمان با اجرای پژوهش در پرتو شواهد ناقض اصلاح می‌کند.

۵- داوران بیرونی. به نظر لینکلن و گوبا این داور مثل حسابرس مالی است. او از بیرون فضای پژوهش را زیر نظر می‌گیرد و مشخص می‌کند که آیا یافته‌ها، تفاسیر و نتایج توسط داده‌ها پشتیبانی می‌شود یا خیر.

۶- توضیح مفصل و غنی (Thick description). خوانندگان را برای قضاوت در مورد قابل انتقال بودن یافته‌ها کمک می‌کند. با این توصیف دقیق، خواننده می‌تواند تصمیم بگیرد، آیا می‌تواند داده‌ها، روش‌ها یا یافته‌های ارائه شده در پژوهش را در محیط دیگری به کار گیرد یا خیر. همچنین روشنگری پژوهشگر از همان ابتدا در مورد سوگیری‌های احتمالی خود با ذکر تجربیات قبلی، سوگیری‌ها و تمایلاتی که احتمالاً تفسیرها و رویکردهای مطالعه را شکل داده‌اند.

۷- **کفایت مراجع** (Referential adequacy). کفایت مراجع به معنای نگهداری و ذخیره داده‌های خام و فراهم بودن امکان مراجعه به آن‌ها جهت سنجش تفسیرهای پژوهش است. به عبارتی پژوهشگر علاوه بر نگهداری کلیه داده‌های پژوهش، بخشی از داده‌ها را به صورت خام و تحلیل شده کنار می‌گذارد و ذخیره می‌کند. پس از رسیدن به یافته‌های اولیه و آزمایشی، این یافته‌ها و تفسیرها را از طریق مقابله با داده‌های خام ذخیره شده، مورد سنجش قرار می‌دهد.

(ب) **قابلیت انتقال یا انتقال‌پذیری**. جایگزین اعتبار بیرونی در پژوهش‌های کمی است. به معنی قابلیت تعمیم پژوهش به سایر حوزه‌ها و زمینه‌های مشابه است.

(ج) **قابلیت تأیید یا تأییدپذیری**. به معنای پرهیز از سوگیری است، اما در پژوهش‌های کمی به معنی قدرت تحلیل و دقت داده‌ها و میزان تأیید آن‌ها است. بیانگر تلاش پژوهشگر در جهت احراز شاخص عینیت در پژوهش است. اما در روش کیفی به میزان همسویی یافته‌ها و نظریه تبیین شده با شواهد تجربی و ارتباط و انسجام درونی تفسیرها اشاره دارد.

(د) **اطمینان‌پذیری**. معادل پایایی در پژوهش کمی به درجهٔ بازیافت و تکرارپذیری داده‌ها توسط سایر پژوهشگران اطلاق می‌شود. اطمینان‌پذیری طی فرآیند حسابرسی براساس همان روش حسابرسی در امور مالی آزمون می‌شود که شامل اطمینان از رویهٔ اجرای تحقیق است.

راهبردهای رسیدن به پایایی در پژوهش کیفی

یادداشت‌برداری مفصل و دقیق هنگام مشاهده، ضبط صوت با کیفیت برای ثبت دقیق گفته‌ها؛ آوانگاری گفته‌های ضبط شده، آوانگاری نکات، مکث‌ها و جزئیاتی که معمولاً جا می‌افتند؛ کدگذاری ناشناس توسط کدگذاری که جزو تیم پژوهش نیست؛ تحلیل داده‌ها به کمک افراد ناشناس و رایانه به طوری که دیدگاه‌های مجربان پژوهش اثری در تحلیل داده نداشته باشد؛ سیلورمن توافق بین کدگذاران رانیز مفید می‌داند. اگر چند کدگذار، کدگذاری را انجام دهند لازم است بین آنها توافقی درباره شیوهٔ کار صورت گیرد. ایده آل آن است همهٔ کدگذاران متن‌های مشابهی را استخراج و کدگذاری کنند که در عمل ممکن نیست. اغلب پژوهشگران روی عدد ۸۰ درصد تشابه کدگذاری توافقی نظر دارند.

انواع روایی در پژوهش کیفی

از آنجا که معیار روایی ریشه در پارادایم اثبات‌گرایی و کمی دارد، محققان کیفی در رابطه با بحث روایی موضع‌گیری‌های مختلفی داشته‌اند، برخی معتقدند که روایی به‌عنوان یک معیار سنتی کمی ارتباطی با تحقیق کیفی ندارد و چون فرضیات شناخت‌شناسی و هستی‌شناسی پارادایم‌های کمی و کیفی متفاوتند، بنابراین مفهوم روایی نیز در تحقیقات کیفی باید کنار گذاشته شود. البته بیشتر محققان کیفی نگرش متعادل‌تری نسبت به بحث روایی دارند و هنگامی که از روایی تحقیق صحبت می‌کنند معمولاً به واژه‌هایی همچون باورپذیری، قابل دفاع و امانت‌دار بودن اشاره می‌کنند. برخلاف پژوهش‌های کمی در میان پژوهش‌های کیفی هیچ آزمون استاندارد برای روایی وجود ندارد و غالباً ماهیت تحقیق توسط خود محقق تعیین و جرح و تعدیل می‌شود. حتی ممکن است فرضیه اولیه‌ای وجود نداشته‌باشد. برخی محققان بیان داشته‌اند، روایی صرفاً آزمونی واحد برای فرآیند تحقیق به‌عنوان یک کل نیست، بلکه می‌توان در صورت نیاز معیار روایی را برای هر یک از مراحل فرایند، بکار برد.

۱-روایی توصیفی (Descriptive Validity). روایی توصیفی به صحت در گزارش اطلاعات توصیفی مانند توصیف حوادث، اشیاء، رفتارها، افراد، مجموعه‌ها، زمان‌ها و مکان‌ها اشاره دارد. پرسش‌های کلیدی در این روایی عبارت‌اند از: آیا رویدادی که محقق گزارش کرده، واقعاً در گروه مورد مطالعه اتفاق افتاده است؟ آیا محققان دقیقاً آنچه را که دیده و شنیده‌اند، گزارش کرده‌اند؟ راهبرد مؤثر برای کسب روایی توصیفی، تکثر مشاهده‌گران است. یعنی استفاده از چندین مشاهده‌گر برای ثبت و توصیف رفتار مشارکت‌کننده‌ها.

۲-روایی تفسیری (Interpretative validity). روایی تفسیری ضرورتاً ایجاد پنجره‌ای به درون اذهان افراد مورد مطالعه است. روایی تفسیری به درجه دقتی که محقق نگرش، افکار، احساسات، نیات و تجربیات مشارکت‌کننده را درک و گزارش کند، اشاره دارد. مهم‌ترین راهبرد برای روایی تفسیری، بازخورد مشارکت‌کننده است. محقق تفسیرهایش را به مشارکت‌کنندگان ارائه نموده و زمینه‌های اشتباه درک‌شده را مشخص و اصلاح می‌کند، به عبارتی آیا افراد مورد مطالعه با آنچه محقق در مورد آن‌ها گفته است، موافقت می‌کند؟ البته این راهبرد بی‌نقص نیست چرا که ممکن است مشارکت‌کنندگان سعی کنند چهره خوبی از خود نشان دهند. راهبرد دیگر، استفاده از برخی توصیف‌کننده‌ها هنگام نوشتن گزارش تحقیق است، تا خواننده بتواند زبان، لهجه و معانی خاص مشارکت‌کنندگان را حس کند. به‌طور مثال، نقل قول مستقیمی که دقیقاً واژه‌های بیان شده مشارکت‌کننده را در داخل گیومه ذکر کرده‌است، توصیف‌کننده مناسبی است.

۳-روایی نظریه‌ای. سومین نوع روایی در تحقیق کیفی، روایی نظریه‌ای (Theoretical Validity) است. این روایی به میزان سازگاری بین تبیین نظریه تحقیق کیفی با داده‌ها ارتباط دارد. هر نظریه دو جزء دارد: مفاهیم یا دسته‌بندی‌هایی که نظریه بکار می‌گیرد، و روابطی که تصور می‌شود میان این مفاهیم وجود دارد. روایی نظریه نیز دارای دو جنبه است: روایی مفاهیم بکار رفته برای پدیده و روایی روابط فرض شده میان مفاهیم. در تحقیق کیفی شکل‌گیری مفهوم یک بخش اصلی از تحلیل داده‌ها است و در طی جمع‌آوری داده‌ها شروع می‌شود، بنابراین مفهوم‌سازی روشی است که محقق کیفی، داده‌ها را سازماندهی و درک می‌کند. یکی از تفاوت‌های عمده میان تحلیل‌های کمی و کیفی در این است که محققان کمی، تحلیل داده‌ها را تا موقعی که همه داده‌ها جمع‌آوری و بصورت اعداد تبدیل نشوند شروع نمی‌کنند، سپس برای مشاهده الگوها و روابط، این اعداد را دستکاری می‌نمایند. محققان کیفی نیز بدنبال یافتن الگوها و روابط هستند اما آنها تحلیل را در حالیکه هنوز در حال جمع‌آوری داده‌ها هستند شروع می‌کنند، به‌گونه‌ای که نتایج تحلیل‌های اولیه مراحل بعدی جمع‌آوری داده را هدایت می‌کند. به عبارتی دیگر نظریه و اطلاعات بزموات هم حرکت می‌کنند و مکمل یکدیگرند.

۴-روایی ارزیابی (Evaluative Validity). تمایز این جنبه از روایی با بقیه این است که شامل مباحثی در مورد کاربرد چارچوب‌های اخلاقی یا هنجاری و قضاوت‌هایی در مورد موضوع است.

انواع معیارهای کیفیت داده‌ها در پژوهش‌های کیفی و معادل آن‌ها در پژوهش‌های کمی

معیار کیفی	تعریف	معیار کمی
اعتبارپذیری	میزان و درجه اعتماد شرکت‌کنندگان به واقعی بودن یافته‌های پژوهش	روایی درونی
انتقال‌پذیری	قابلیت تعمیم یافته‌های پژوهش به سایر حوزه‌ها و زمینه‌های مشابه	روایی بیرونی
اطمینان‌پذیری	درجه بازیافت و تکرارپذیری داده‌ها توسط سایر پژوهشگران	پایایی
تاییدپذیری	پرهیز از سوگیری و میزان همسویی یافته‌ها و نظریه تبیین‌شده با شواهد تجربی	عینیت

پژوهش‌های ترکیبی آمیخته با جهان‌بینی عمل‌گرایانه

عمل‌گرایی (pragmatism) یا تجربه‌گرایی به نظام فلسفی متعهد نیست. پارادایم یا جهان‌بینی روش‌های پژوهشی ترکیبی عمل‌گرایی است. در این دیدگاه، پژوهشگر حق انتخاب دارد؛ آزاد است تا روش‌ها، فنون و شیوه‌های پژوهشی را انتخاب کند که به بهترین وجه نیازها و هدف‌های او را برآورده سازد. عمل‌گرایان جهان را مطلق نمی‌بینند. آن‌ها برای گردآوری داده‌ها به رویکردهای بسیاری نظر می‌کنند، نه اینکه صرفاً به یک راه متوسل شوند. از نظر ایشان حقیقت چیزی است که در لحظه وجود دارد و ملاک حقیقت، سودمندی و فایده آن است. بر اساس این پارادایم، در روش‌های ترکیبی، پژوهشگران از داده‌های کمی و کیفی استفاده می‌کنند تا بهترین درک و فهم را از مسئله فراهم آورند. پژوهشگران عمل‌گرا بر اساس پیامدهای مورد انتظار - اینکه با پژوهش به کجا خواهند رسید - به چپستی و چگونگی پژوهش نگاه می‌کنند. آنان در این نکته توافق دارند که پژوهش همیشه در بافت‌های اجتماعی، تاریخی، سیاسی روی می‌دهد. اگر مطالعات مبنی بر روش‌های ترکیبی شامل برگشت به پسامدرن باشد، دیدگاهی نظری است که انعکاس‌دهنده عدالت اجتماعی و هدف‌های سیاسی است. عمل‌گرایان به تغییر موضوع علاقمندند و برای پژوهشگر روش‌های ترکیبی، روش‌های چندگانه، جهان‌بینی‌ها و مفروضه‌های متفاوت و نیز صورت‌های متفاوت گردآوری و تحلیل داده‌ها باز می‌کنند.

انواع پژوهش‌های ترکیبی یا آمیخته

۱- درهم تنیده یا آمیخته. در این طرح روش‌های کمی و کیفی، همزمان و به موازات هم انجام شده و نتایج هر دو تحقیق در جهت اهداف مشترک، ترکیب می‌شوند. در این نوع طرح‌ها، محقق به هر دو مجموعه داده‌های کمی و کیفی وزن (اهمیت) مساوی می‌دهد. برای مثال برای بررسی کیفیت محیط و عملکرد یادگیری، در دوره‌های آموزش رشد حرفه‌ای کارکنان، محقق که از طرح درهم تنیده استفاده می‌کند، به هر سه مؤلفه توجه می‌کند:

الف. به نمره‌های آزمون عملکردی در دوره آموزشی و اندازه‌گیری سایر متغیرها (از جمله دانش قبلی و...) و نیز گردآوری داده‌های کیفی از طریق مصاحبه و مشاهده به یک نسبت اهمیت می‌دهد. ب. داده‌های کمی و کیفی مورد نظر را به‌طور همزمان گردآوری می‌نماید. ج. در تحلیل داده‌ها به مقایسه دو دسته داده‌های کمی و کیفی می‌پردازد تا همگونی یافته‌ها را نمایان کند و تطابق نتیجه‌گیری از این دو دسته را آشکار سازد.

۲- تبیینی (تشریحی). در روش تشریحی اول روش کمی (وزن و اهمیت بیشتر)، سپس روش کیفی است. در این نوع تحقیقات ابتدا به کمک روش تحقیق کمی رابطه میان متغیرها بررسی شده و بعد از تایید یا رد فرضیه، جهت تبیین بیشتر و فهم و درک عمیق‌تر نتایج، از روشی کیفی استفاده می‌شود. در این نوع طرح‌ها، پژوهشگر به منظور تشریح یک پدیده، وزن اصلی را به داده‌های کمی اختصاص می‌دهد، اما از داده‌های کیفی برای تشریح ابعاد مختلف پدیده استفاده می‌کند. همچنین، فرایند گردآوری داده‌ها را در دو مرحله به انجام می‌رساند: در مرحله اول داده‌های کمی سپس داده‌های کیفی گردآوری می‌گردد. به عبارت دیگر، از داده‌های کیفی برای توضیح بیشتر و آشکار کردن برخی جنبه‌های ابهام‌برانگیز استفاده می‌شود. به‌رغم آشکاری مراحل انجام تحقیق، دشواری طرح تحقیق تشریحی در آن است که پژوهشگر درباره این که کدام جنبه از پدیده مورد مطالعه را باید با گردآوری داده‌های کیفی بررسی کند، از قبل باید تصمیم‌گیری نماید. برای مثال، به‌منظور بررسی «فرایند اشتغال دانش‌آموختگان رشته مدیریت در شهر تهران» می‌توان

طرح تحقیق آمیخته تشریحی را به کار برد. در انجام این پژوهش، یکی از متغیرهای اصلی مورد مطالعه می‌تواند مدت زمان بیکاری پس از دانش‌آموختگی باشد. بنابراین با گردآوری داده‌های کمی درباره این متغیر، دامنه و مدت زمان بیکاری مشخص می‌شود. به‌ویژه با تعیین فراوانی و نسبت دانش‌آموختگان در طیف بیکاری، می‌توان توزیع فراوانی صفت متغیر را آشکار کرد. پس از این مرحله پژوهشگر می‌تواند با شناسایی دانش‌آموختگانی که کمترین و بیشترین مدت زمان بیکاری را داشته‌اند، نسبت به گردآوری داده‌های کیفی از طریق مصاحبه و مشاهده مستقیم اقدام کند و اطلاعات تفصیلی درباره فرایند اشتغال/بیکاری آنان را به دست آورد و مورد تحلیل قرار دهد.

۳- اکتشافی. در این طرح، ابتدا روش کیفی (وزن و اهمیت بیشتر)، سپس روش کمی استفاده می‌شود. در این نوع تحقیق ابتدا موضوع و موقعیتی نامعین یا ناشناخته به کمک روشی کیفی مطالعه شده، مولفه‌ها و مفاهیم کشف و فرضیه‌هایی تدوین و در ادامه به کمک روشی کمی، فرضیه‌ها و روابط میان مفاهیم، بررسی و آزمون شوند. در طرح‌های تحقیق آمیخته اکتشافی، پژوهشگر در صدد زمینه‌یابی درباره «موقعیت نامعین» است. برای این منظور ابتدا به گردآوری داده‌های کیفی می‌پردازد. انجام این مرحله او را به توصیف جنبه‌های بی‌شماری از پدیده هدایت می‌کند. با استفاده از این شناسایی اولیه، امکان صورت‌بندی فرضیه(هایی) درباره بروز پدیده مورد مطالعه فراهم می‌شود. پس از آن در مرحله بعدی پژوهشگر از طریق گردآوری داده‌های کمی، فرضیه(ها) را آزمون می‌کند.

بنابراین در این نوع طرح‌های تحقیق آمیخته، به داده‌های کیفی اهمیت بیشتری داده می‌شود. علاوه بر آن در توالی گردآوری داده‌ها ابتدا داده‌های کیفی و سپس داده‌های کمی گردآوری می‌شوند. بالاخره، پژوهشگر بر مبنای یافته‌های حاصل از داده‌های کیفی، سعی بر آن دارد که داده‌های کمی را گردآوری کند تا تعمیم‌پذیری یافته را میسر سازد.

نکاتی درباره روش تحقیق کیفی

- در پژوهش کیفی نمی‌توان یک «روش ویژه» را پیشنهاد کرد، بلکه با توجه به موقعیت نامعین، که مورد مطالعه است یک طرح تحقیق مرتبط با آن مسئله انتخاب می‌گردد.
- در قرن ۲۱، ایجاد جامعه دانایی محور به‌عنوان چشم‌انداز مطلوب است. که آموزش و یادگیری اهمیت بالاتری دارند.
- مهم‌ترین ویژگی (جوهره بنیادین) روش کیفی انعطاف‌پذیری، یعنی تعامل مستمر میان مراحل مختلف پژوهش است.
- فرض اساسی در پژوهش کیفی: تحقیق باید منظم در یک زمینه طبیعی انجام شود.
- در پژوهش کمی از پیشینه تحقیق برای طرح تحقیق و در پژوهش کیفی برای آگاهی محقق و غنی کردن گزارش تحقیق استفاده می‌شود.
- در تحقیقات کیفی حجم نمونه به سوال تحقیق، زمان، تعداد محققین و روش تحقیق بستگی دارد.

تفاوت روش کمی و کیفی

تحقیق کیفی	تحقیق کمی
ریشه در ایدئالیسم	ریشه در رئالیسم
مکتب زیر ساخت. پدیدارشناسی، تفسیرگرایی و ساختارگرایی	مکتب زیرساخت (پارادایم). پوزیتیویسم (اثبات‌گرایی)
معرفت‌شناسی: اعتقاد به اینکه واقعیت ذهنی و وابسته به آزمودنی‌ها محیط و شرایط آنهاست	معرفت‌شناسی: اعتقاد به اینکه واقعیت عینی، نسبتاً ثابت و مستقل از آزمودنی‌ها، شرایط و محیط آنهاست
اعتقاد به تفاوت زیاد بین آزمودنی‌ها و ارزش‌های شخصی آنها	اعتقاد به شباهت زیاد بین آزمودنی‌ها

استفاده از پرسشنامه و مصاحبه ساختار یافته	مصاحبه نیمه ساختار، عمیق و مشاهده مشارکتی
اطلاعات عددی	توصیف‌های نقلی و کلامی
تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها	مقوله‌بندی، مقایسه و تفسیر اطلاعات
متغیرهای اندازه‌پذیر (قابل اندازه‌گیری)	متغیرهای تفسیرپذیر
استفاده از آمارهای توصیفی و استنباطی	در صورت لزوم فقط آمار توصیفی
هدف تعمیم و استنباط (تعمیم نمونه به کل جامعه)	در صورت لزوم تعمیم به موارد مشابه
نمونه‌گیری تصادفی	نمونه‌گیری غیر تصادفی (هدفمند، شبکه‌ای و ...)
هدف اصلی مطالعه روابط، تاثیرات و کشف قوانین	شناخت و درک عمیق (مطالعات موردی)
جزئی‌نگر (اندازه‌گیری چند متغیر)	مطالعه کل‌گرایانه
تدوین سوالات جزئی. پرسش‌های پژوهش چقدر؟ چه میزان؟	تدوین سوالات کلی، سوالات پژوهش به صورت چرا؟ چگونه؟
اهمیت فرضیه، تدوین آن در مراحل اولیه تحقیق و آزمون آن	ضرورت نداشتن فرضیه، در صورت لزوم در طول تحقیق شکل می‌گیرد.
داشتن چارچوب، ساختار و مراحل مشخص (قانون‌نگر)	انعطاف‌پذیر و فردنگر
پایایی قابل ملاحظه	ضعف پایایی
تحلیل داده‌ها در انتهای تحقیق	تحلیل داده‌ها در طول زمان اجرای پژوهش انجام می‌شود
وابستگی به پیشینه در تمامی مراحل تحقیق	پیشینه برای آگاهی محقق و غنی کردن گزارش تحقیق
رویکرد تأییدی، تبیینی	رویکرد اکتشافی، توصیفی
نتیجه محور	فرایند محور
نظریه‌آزمایی، آزمون نظریه	نظریه‌پردازی، توسعه نظریه
فرایند قیاسی	فرایند استقرایی
نقطه شروع: پیشینه و نظریه‌ها	نقطه شروع: داده‌های حاصل از آزمودنی‌ها
نقطه پایان: آزمون فرضیه	نقطه پایان: ساخت تئوری، الگو، مدل، نظریه
چارچوب گزارش در ۵ فصل	چارچوب گزارش در ۸ فصل

در میان همه این تفاوت‌های گفته شده قلب مناقشه بین دو روش کمی و کیفی، مناقشات فلسفی است. مفروضه‌های فلسفی یا پارادایم نظری پژوهشگر تعیین‌کننده درکی است که او از چشم‌انداز کلی طرح مورد مطالعه و روش اجرای آن دارد.

سوالات ارشد

- اولین گام در اجرای پژوهش کیفی کدام است؟ (۸۷).
- تدوین فرضیه (۲) تعریف موضوع (مسئله) (۳) تعیین محدودیت‌ها (۴) بیان ضرورت موضوع (مستند)
- آشکارترین تفاوت تحقیق کیفی و کمی با کدام یک ارتباط دارد؟ (۹۱).
- انتخاب نمونه آماری (۲) نحوه ارائه داده‌ها (۳) کنترل متغیرهای تحقیق (۴) صورت‌بندی فرضیه‌های پژوهش
- در روش تحقیق کیفی (۹۲)
- نمونه‌گیری تصادفی است. (۱) فرضیه‌ها از قبل تدوین می‌شود. (۲)
- پاسخ آزمودنی‌ها مقوله‌بندی می‌شود. (۳) گمارش آزمودنی‌ها تصادفی نیست. (۴)

۴	در پژوهش‌های کیفی، فرایند جمع‌آوری داده‌ها با شیوه‌های مختلف و بررسی هم‌خوانی میان آن‌ها، چه نامیده می‌شود؟ (۱) اعتبار اجمالی (۲) کفایت ارجاعی (۳) سه‌سویه‌سازی (۴) واریسی مجدد
۵	کدام مورد صحیح است؟ (۹۳) (۱) در تحقیقات کمی، پدیده‌ها در موقعیت‌های طبیعی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. (۲) در تحقیقات کیفی، تجربه از پدیده‌ها بر تجربه با پدیده‌ها غلبه دارد. (۳) شیوه عمل در انجام تحقیق در همه موارد در تحقیقات کمی و کیفی یکسان است. (۴) در تحقیقات کیفی، فقط از آمار استنباطی مشروط استفاده می‌شود.
۶	در کدام مورد از انواع تحقیق، محقق بر فهم تجربه زیسته و درک پدیده‌های فرهنگی و ارتباطی تأکید دارد؟ (۹۴) (۱) تبیینی (۲) توصیفی (۳) کیفی (۴) کمی
۷	تأییدپذیری confirmability به‌عنوان یکی از ملاک‌های قابلیت اعتماد پژوهش کیفی، معادل کدام یک از ملاک‌های پژوهش کمی به‌شمار می‌رود؟ (۹۵) (۱) اعتبار (reliability) (۲) عینیت (objectivity) (۳) روایی درونی (internal validity) (۴) روایی بیرونی (validity external)
۸	توصیف دقیق چگونگی گردآوری و نحوه اندیشیدن پژوهشگر در مورد داده‌های خاصی که مفاهیم بر اساس آن‌ها شکل گرفته است، معادل با کدام یک از گام‌های پژوهش کیفی است؟ (۹۵) (۱) تحلیل داده‌ها (۲) مفهوم‌پردازی (۳) عملیاتی کردن مفاهیم (۴) اعتباربخشی یافته‌ها
۹	اعتبارپذیری (Credibility) به‌عنوان یکی از ملاک‌های قابلیت اعتماد پژوهش کیفی، معادل کدام یک از ملاک‌های پژوهش کمی به‌شمار می‌رود؟ (۹۵). (۱) اعتبار (reliability) (۲) عینیت (objectivity) (۳) روایی درونی (internal validity) (۴) روایی بیرونی (external validity)
۱۰	کدام ویژگی، جوهره بنیادین رویکردهای پژوهش کیفی به‌شمار می‌رود؟ (۹۵) (۱) تعمیم‌ناپذیری (۲) انعطاف‌پذیری (۳) تفسیرپذیری (۴) باورپذیری
۱۱	در تحقیقات کیفی عمدتاً از کدام روش نمونه‌گیری استفاده می‌شود؟ (۹۵) (۱) چند مرحله‌ای (۲) خوشه‌ای (۳) شبکه‌ای (۴) طبقه‌ای
۱۲	در کدام یک از انواع تحقیق فرض بر این است که شباهت بین انسان‌ها بیشتر از تفاوت آن‌هاست؟ (۹۶) (۱) کیفی (۲) کمی (۳) موردی (۴) پدیدارشناسی
۱۳	کدام مورد درباره پژوهش‌های کمی و کیفی درست نیست؟ (۹۷). (۱) هدف پژوهش کمی دستیابی به قوانین کلی و عام است. (۲) پژوهش کیفی به فهم و درک پدیده‌های اجتماعی نظر دارد. (۳) گروه نمونه در پژوهش کمی به‌طور معمول بزرگ و معروف است. (۴) طرح تحقیق در پژوهش کیفی قبل از اقدام به پژوهش تهیه می‌شود.
۱۴	کدام مورد در خصوص پژوهشگران کیفی، درست است؟ (۹۸). (۱) نمونه‌های محدود اما با اطلاعات زیاد و غنی را مطالعه می‌کنند. (۲) در پژوهش صرفاً به رفتارها و پدیده‌های قابل مشاهده توجه دارند. (۳) بین خود و مشارکت‌کنندگان فاصله‌ای معین و ملموس قائل هستند. (۴) از نظریه‌های پیش‌پنداشته استفاده می‌کنند تا بر اساس آن اطلاعات را گردآوری کنند.
۱۵	در طرح ترکیبی اکتشافی متوالی، تقدم با کدام نوع از روش‌های جمع‌آوری داده است؟ (۹۴)

	(۱) طولی	(۲) مقطعی	(۳) کمی	(۴) کیفی
۱۶	کدام مورد هدف اساسی پژوهش‌های مبتنی بر نظریه انتقادی است؟ (۹۵)	(۱) تغییر و هدایت واقعیت‌ها	(۲) مشارکت افراد در کشف واقعیت	(۳) درک عمیق واقعیت در بستر طبیعی
۱۷	در کدام روش نمونه‌گیری، پژوهشگر به انتخاب مواردی می‌پردازد که موجب عمیق‌تر شدن تحلیل‌های اولیه می‌شود؟ (۹۵)	(۱) نمونه‌گیری بر اساس ملاک	(۲) نمونه‌گیری نظریه - مدار	(۳) نمونه‌گیری تصادفی هدفمند
۱۸	اینکه "حواس انسان نمی‌تواند کلیت و ضرورت مفاهیم را به تنهایی درک کند" متکی بر چه دیدگاهی است؟ (۹۱)	(۱) عقل‌گرایی	(۲) تجربه‌گرایی	(۳) منطق‌گرایی
۱۹	در کدام مکتب روش‌شناسی، شهود و تفسیرهای ذهنی در کسب شناخت مردود است؟ (۹۱)	(۱) تاریخ‌گرایی	(۲) پدیدارشناسی	(۳) هرمنوتیک
۲۰	در پارادایم کمی پژوهش، کدام مورد بیشتر بیانگر علمیت نظریه است؟ (شناختی، ۹۸).	(۱) مشهوریت	(۲) تکرارپذیری	(۳) مقبولیت
۲۱	در تحقیق‌های کیفی از کدام روش گردآوری داده به احتمال بیشتری استفاده می‌شود؟ (شناختی، ۹۸).	(۱) آزمون‌های عینی	(۲) مصاحبه نیمه ساختاریافته	(۳) آزمون‌های فراقکن
۲۲	مهم‌ترین وجه تمایز تحقیق‌های کمی و کیفی مربوط به تأکید بر کدام مورد است؟	(۱) نظم	(۲) دقت	(۳) عینیت
۲۳	مهم‌ترین هدف روش‌های تحقیق کیفی کدام است؟	(۱) تبیین و پیش‌بینی پدیده‌ها	(۲) علت‌یابی و کنترل پدیده‌ها	(۳) توصیف و تفسیر واقعیت‌های اجتماعی
۲۴	هدف اصلی رویکردهای کیفی پژوهش، کدام یک از گزینه‌های زیر است؟	(۱) پیش‌بینی پدیده‌ها	(۲) کنترل پدیده‌ها	(۳) تبیین پدیده‌ها
۲۵	از تحقیق کیفی در چه شرایطی نباید استفاده کرد؟	(۱) ترسیم تصویری اجمالی از پدیده مورد مطالعه	(۲) مطالعه پدیده در شرایط طبیعی	(۳) بررسی پدیده از جهات گوناگون
۲۶	کدام یک از عبارات زیر در خصوص استفاده از پیشینه پژوهش در پژوهش‌های کیفی صحیح است؟	(۱) برای تدوین چارچوب نظری پژوهش	(۲) برای تدوین فرضیه‌های پژوهش	(۳) برای جهت‌گیری طرح تحقیق

سوالات دکتری

۱	روش پژوهش عینیت‌گرایانه، مبنای کدام یک از مکاتب فلسفه تعلیم و تربیت است؟ (۹۳).	(۱) رئالیسم عقلی	(۲) ایده‌آلیسم	(۳) اگزیستانسیالیسم	(۴) پوزیتیویسم منطقی
۲	کدام مورد از ویژگی‌های تحقیق کیفی به حساب نمی‌آید؟ (۹۳).				

۱	مستلزم بررسی آمار و ارقام است	۲	بر نمونه‌های کم اما با دقت انتخاب شده، تأکید دارد.
۳	به سوالاتی در مورد چرایی پدیده‌ها پاسخ می‌دهد.	۴	مطالعات مشاهده‌ای را در بر می‌گیرد.
۳	در مقایسه با تحقیقات کمی، گزارش تحقیق کیفی دارای کدام ویژگی است؟ (۹۳).	۱	عینی‌تر
		۲	واکنشی و بازتابی‌تر
		۳	تفسیر کمتر
		۴	برخورداری از توضیحات تفضیلی بیشتر در مورد روش‌ها
۴	کدام مورد بیانگر یک موضوع مناسب برای تحقیق کیفی است؟ (۹۳).		
۱	به موضوع کلی اشاره کند که سوالات تحقیق را پوشش دهد.	۲	نیاز به کنترل و دست‌کاری محقق داشته باشد.
۳	به شناسایی متغیرهای خاص و روابط بین آن‌ها بپردازد.	۴	یک سوال معین و مشخص را پیگیری کند.
۵	کدام یک از روش‌های تجزیه و تحلیل، تکنیکی شایع در مطالعات کیفی است؟ (۹۳).	۱	تحلیل رگرسیون
		۲	تحلیل تناظر
		۳	تحلیل مسیر
		۴	تحلیل متن
۶	کدام پارادایم، زیربنای روش پژوهش آمیخته (ترکیبی) به شمار می‌رود؟ (۹۴).	۱	عمل‌گرایی
		۲	تفسیرگرایی
		۳	ساختن‌گرایی
		۴	پساساختارگرایی
۷	پژوهشگری بر این باور است که می‌توان با یک روش یکسان در علوم طبیعی و علوم انسانی به پژوهش پرداخت. زیربنای ذهنی این پژوهشگر، منطبق بر کدام یک از پارادایم‌های اساسی پژوهش است؟ (۹۴)	۱	تفسیرگرایی
		۲	پساساختارگرایی
		۳	اثبات‌گرایی
		۴	ساختن‌گرایی
۸	پژوهشگری به منظور بررسی تأثیر درمان شناختی بر کاهش افسردگی، از طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده نمود بعد از تایید فرضیه، به منظور فهم نحوه اثرگذاری از نظریه برخاسته از داده‌ها بهره گرفت. وی از کدام یک از طرح‌های پژوهشی آمیخته استفاده کرده است؟ (۹۵).	۱	چند سویه‌سازی
		۲	تبیینی
		۳	اکتشافی
		۴	درهم تنیده
۹	پاسخ به این سوال که آیا داده‌ها و تفسیرهای مطرح‌شده توسط پژوهشگر، از ارتباط و انسجام درونی، که ساخته تخیلات به نظر نیاید برخوردارند؟ در حیطه کدام یک از ملاک‌های قابلیت اعتماد پژوهش کیفی است؟ (۹۵).	۱	اعتبار پذیری
		۲	انتقال پذیری
		۳	قابلیت اطمینان
		۴	تائیدپذیری
۱۰	پژوهشگری علاوه بر نگهداری کلیه داده‌های پژوهش، بخشی از داده‌ها را به صورت خام و تحلیل نشده کنار گذاشته و ذخیره می‌کند تا پس از رسیدن به یافته‌ها و تفسیرهای اولیه، این یافته‌ها را از طریق مقابله با داده‌های خام ذخیره شده مورد سنجش قرار دهد. به این رویه اعتبارپذیری چه می‌گویند؟ (۹۵).	۱	کنترل از سوی اعضا
		۲	بررسی از زوایای مختلف
		۳	کفایت مراجع
		۴	تحلیل موارد منفی
۱۱	پژوهشگری در تلاش است با توصیف دقیق زمینه در حال تغییر پژوهش، خوانندگان متقاعد شوند که با توجه به فرایند طی شده در مطالعه، یافته‌ها از قابلیت اطمینان برخوردارند، این اقدام معادل کدام یک از ملاک‌های فنی پژوهش کمی است؟	۱	عینیت
		۲	روایی درونی
		۳	روایی بیرونی
		۴	اعتبار
۱۲	"یک دیدگاه مورد پذیرش تعداد قابل توجهی از پژوهشگران که چهارچوب کلی برای پژوهش را فراهم می‌آورد." بیانگر کدام مورد است؟ (۹۶).	۱	الگو
		۲	پارادایم
		۳	قانون
		۴	فرضیه
۱۳	اگر برای مطالعه نحوه تعاملات اجتماعی یک دانشجو او را در کلاس درس، در ساعت تفریح و یا حتی در رستوران دانشگاه مورد مشاهده قرار دهیم، از کدام نوع همسوسازی نتایج استفاده شده است؟ (۹۶)	۱	محیطی
		۲	روش شناختی
		۳	داده‌ها
		۴	بررسی‌کننده

۱۴	در کدام مورد، استفاده از روش های پژوهش کمی مناسب ترین است؟ (۹۶). (۱) فرضیه پژوهشی از نوع قیاسی باشد. (۲) هدف ساخت نظریه و تشریح آن باشد. (۳) مطالعه عمیق و با جزئیات پدیده مدنظر باشد. (۴) اطلاعات اندکی درباره موضوع پژوهش در دسترس باشد.
۱۵	در پژوهش کیفی، عملیاتی کردن مفاهیم چه زمانی انجام می شود؟ (۹۶). (۱) در زمان تحلیل داده ها (۲) پس از تشکیل مفاهیم (۳) پیش از گردآوری داده ها (۴) در زمان تدوین طرح
۱۶	کدام مورد در خصوص مشاهده کیفی، درست نیست؟ (۹۸). (۱) در موقعیت های طبیعی انجام می شود. (۲) به منظور هدف های تأییدی استفاده می شود. (۳) تمام پدیده های بالقوه مرتبط مشاهده می شوند. (۴) دقیقاً از قبل مشخص نمی شود که چه چیزی باید مشاهده شود.
۱۷	مهم ترین علت گرایش به مطالعات کیفی در پژوهش های روان شناختی کدام است؟ (۹۶). (۱) آسان بودن استفاده و اجرای پژوهش های کیفی (۲) تأکید بر تمعیم نتایج به موقعیت ها و شرایط مختلف اجتماعی (۳) وقت گیر بودن و هزینه های بالای انجام تحقیقات آزمایشی (۴) عدم امکان ایجاد شرایط بهینه پژوهش های آزمایشی در علوم انسانی
۱۸	تقلیل گرایی از مفروضات کدام جهان بینی است؟ (۹۴) (۱) مدافعه ای (۲) ساختارگرایی (۳) عمل گرایی (۴) اثبات گرایی
۱۹	تفاوت اصلی طرح تحقیق کیفی و طرح تحقیق کمی در چیست؟ (۹۴). (۱) تحلیل آماری متغیرهای مورد مطالعه (۲) کنترل متغیرهای ناخواسته در فرایند تحقیق (۳) دیدگاه فلسفی معرفت شناختی زیربنایی (۴) نوع متغیرهای مورد مطالعه و مقیاس سنجش آنها
پاسخنامه تشریحی سؤالات ارشد	
۱	گزینه ۲. انتخاب موضوع. انتخاب یک زمینه اجتماعی یا گروهی برای اجرای تحقیق اولین مرحله تحقیق کیفی است.
۲	گزینه ۲. گزینه ۲ در مقایسه با گزینه های دیگر آشکارتر است. روش کمی با اعداد و ارقام و آزمون های آماری سروکار دارد. اما پژوهش کمی با متن و واژگان و تصاویر که این تفاوت واضح است.
۳	گزینه ۳. پاسخ آزمودنی ها در روش کیفی مقوله بندی می شود. دقت کنید در ارتباط با گزینه چهار، در روش کیفی عموماً گمارش آزمودنی ها غیر تصادفی است اما در صورت تحقق شرایط گمارش تصادفی هم صورت می گیرد.
۴	گزینه ۳. استفاده از چندین روش گردآوری داده ها، منابع اطلاعاتی، بهره گیری از چندین تحلیل گر و استفاده از نظریه هایی که روایی یافته های مطالعه را بررسی کند، چند بعدی کردن روش بررسی یا سه سویه سازی (مثلث سازی) می گویند.
۵	گزینه ۲. این سوال با رد گزینه بهتر و مطمئن تر پاسخ داده می شود. گزینه ۱ غلط است چرا که پژوهش های کیفی پدیده ها را در موقعیت های طبیعی مطالعه می کنند نه کمی. گزینه ۳ هم اشتباه است چرا که شیوه عمل در انجام تحقیقات کمی و کیفی یکسان نیست و در نهایت گزینه ۴ هم اشتباه است زیرا در پژوهش کیفی از روش های آماری استفاده نمی شود مگر به ندرت آمار توصیفی. بنابراین بهترین پاسخ گزینه ۲ است.
۶	گزینه ۳. فهم تجربه زیسته و درک پدیده های فرهنگی و ارتباطی به وسیله روش های کیفی قابل بررسی و مطالعه است.
۷	گزینه ۲. تایید پذیری پرهیز از سوگیری است، اما در پژوهش های کمی تلاش محقق برای احراز عینیت در پژوهش است.
۸	گزینه ۳. عملیاتی کردن در پژوهش کیفی عبارت است از توصیف دقیق چگونگی گردآوری و نحوه اندیشیدن پژوهشگر

	درباره داده‌های خاصی که مفاهیم بر اساس آنها شکل گرفته‌اند. این عملیاتی کردن به جای آن که از پیش طرح‌ریزی شده باشد، توصیفی است که پس از وقوع عملکرد صورت می‌گیرد و تقریباً بر خلاف فرایند کمی، جمع‌آوری داده‌ها قبل از عملیاتی کردن کامل مفاهیم انجام می‌شود.
۹	گزینه ۳. اعتبارپذیری معادل روایی درونی در پژوهش‌های کمی است یعنی میزان و درجه اعتماد به واقعی بودن یافته‌ها برای شرکت‌کنندگان در پژوهش.
۱۰	گزینه ۲. مهم‌ترین ویژگی روش کیفی انعطاف‌پذیری یعنی تعامل مستمر میان مراحل مختلف پژوهش است.
۱۱	گزینه ۳. روش نمونه‌گیری در روش کیفی عموماً غیرتصادفی یا غیر احتمالی است. بنابراین گزینه ۳ پاسخ صحیح است
۱۲	گزینه ۲. روش کمی به شباهت زیاد بین آزمودنی‌ها و کیفی به تفاوت زیاد بین آزمودنی‌ها و ارزش‌های آن‌ها اعتقاد دارد.
۱۳	گزینه ۴. روش کیفی انعطاف‌پذیر است، یعنی تعامل مستمر میان مراحل مختلف پژوهش وجود دارد. مشابه روش کمی نیست که مراحل و طرح تحقیق از قبل مشخص باشد. بلکه طرح تحقیق در طول اجرای پژوهش اصلاح می‌شود.
۱۴	گزینه ۱.
۱۵	گزینه ۴. در طرح اکتشافی، ابتدا روش کیفی (وزن و اهمیت بیشتر)، سپس روش کمی استفاده می‌شود.
۱۶	گزینه ۱. دقت کنید که روش انتقادی درک افراد را نسبت به نابرابری‌ها افزایش می‌دهد (گزینه ۴) که بتوانند آن را تغییر دهند (گزینه ۱) پس پاسخ گزینه ۱ است. روش انتقادی به منظور تغییر محیط در جهت مورد نظر افراد را توانمند می‌کند.
۱۷	گزینه ۴. در نمونه‌گیری تأیید یا عدم تأیید موارد تحلیل‌های قبلی بسط داده می‌شوند، استثنایا یا تغییرات مورد جستجو قرار می‌گیرند که موجب عمیق‌تر شدن تحلیل‌های اولیه می‌شود.
۱۸	گزینه ۱. گزینه ۲ و ۴ که هر دو نام دیگری روش اثبات‌گرایی است که به حواس تأکید دارد، پس این دو گزینه حذف می‌شود. در مقابل حواس عقل (برداشت و ارزش‌های شخصی) قرار دارد بنابراین گزینه ۱ صحیح است.
۱۹	گزینه ۴. مشابه سوال ۱۸.
۲۰	گزینه ۴. یکی از ویژگی‌های مهم علمی بودن یک روش ابطال‌پذیری آن است.
۲۱	گزینه ۲. مشاهده و مصاحبه پرکاربردترین ابزار در پژوهش کیفی است. با توجه به آنکه پژوهش کیفی به دنبال مطالعه عمیق است، مصاحبه‌های ساختاریافته گزینه مناسبی نیست.
۲۲	گزینه ۳. از آنجا که پارادایم زیربنایی روش کمی اثبات‌گرایی است و طبق این رویکرد واقعیت و دانش ماهیت عینی دارد و مستقل از پژوهشگر است اما پارادایم زیربنایی روش کیفی تفسیرگرایی است و طبق این دیدگاه شناخت امری عینی نیست و دارای ابعاد و تفسیرهای گوناگون است بنابراین مهمترین وجه تمایز تحقیق‌های کمی و کیفی عینیت است.
۲۳	گزینه ۳. در تحقیق کیفی محقق سعی می‌کند پیچیدگی‌های روابط متقابل بین افراد را بهتر درک کند و برخی از پدیده‌های انسانی را در موقعیت‌های طبیعی توصیف کشف و تحلیل نماید. بنابراین گزینه ۳ پاسخ صحیح است.
۲۴	گزینه ۴. پیش‌بینی، تبیین و کنترل از اهداف پژوهش کمی است. در روش کیفی به دنبال درک عمیق پدیده‌ها هستیم.
۲۵	گزینه ۱. سایر گزینه‌ها از ویژگی‌های پژوهش کیفی است. در پژوهش کیفی پدیده‌ها عمیق مطالعه می‌شوند.
۲۶	گزینه ۴. در پژوهش کمی از پیشینه تحقیق برای جهت‌گیری طرح تحقیق استفاده می‌شود، اما در پژوهش کیفی از آن در جهت آگاهی محقق و غنی کردن گزارش تحقیق استفاده می‌شود.

پاسخنامه تشریحی سؤالات دکتری

۱) گزینه ۴. پژوهش عینیت‌گرایانه منظور روش کمی است که مکتب زیرساخت روش کمی پوزیتیویسم یا اثبات‌گرایی است.

۲	گزینه ۱.
۳	گزینه ۲. ماهیت روش پژوهش کیفی تفسیری است. بنابراین گزارش پژوهش کیفی به جهت تفسیرهای پژوهشگر ویژگی واکنشی و بازتابی پیدا خواهد کرد. یعنی ارزش‌ها و علایق پژوهشگر ممکن است در گزارش‌های او بازتاب پیدا کند.
۵	گزینه ۱. روش پژوهش کیفی یک روش کل‌گرا است.
۴	گزینه ۴. تحلیل تناظر، تحلیل رگرسیون و تحلیل مسیر همگی از روش‌های آماری هستند.
۶	گزینه ۱. زیربنای روش پژوهش آمیخته (ترکیبی) عمل‌گرایی یا تجربه‌گرایی است که به هیچ نظام فلسفی و واقعیتی متعهد نیست.
۷	گزینه ۳. اثبات‌گرایی فرض می‌کند واقعیت عینی، نسبتاً ثابت و مستقل از آزمودنی‌ها، شرایط و محیط آن‌هاست.
۸	گزینه ۲. طرح تبیینی. اول روش کمی (وزن و اهمیت بیشتر)، دوم روش کیفی. در این نوع تحقیقات ابتدا به کمک روش تحقیق کمی رابطه میان متغیرها بررسی شده و بعد از تایید یا رد فرضیه، جهت تبیین بیشتر و فهم و درک عمیق‌تر نتایج، از روشی کیفی استفاده می‌شود.
۹	گزینه ۴. تاییدپذیری در روش کیفی به همسویی یافته‌ها با شواهد تجربی و ارتباط و انسجام درونی تفسیرها اشاره دارد.
۱۰	گزینه ۳. در کفایت مراجع پژوهشگر، بخشی از داده‌ها را به صورت خام و تحلیل‌نشده کنار می‌گذارد و پس از رسیدن به یافته‌های اولیه و آزمایشی، آن‌ها را از طریق مقابله با داده‌های خام ذخیره شده، مورد سنجش قرار می‌دهد.
۱۱	گزینه ۴. از آنجا که سوال مطرح کرده پژوهشگر در تلاش است، با توصیفات دقیق خوانندگان را متقاعد کند که فرایند طی شده از قابلیت اطمینان برخوردارند متوجه می‌شویم منظور اعتبارپذیری معادل روایی درونی در پژوهش کمی است.
۱۲	گزینه ۲.
۱۳	گزینه ۱. انواع مثلث‌سازی یا همسوسازی. ۱- محقق یا بررسی‌کننده. بکار گرفتن بیش از یک پژوهشگر برای جمع‌آوری، تحلیل یا تفسیر داده‌ها، ۲- روش. استفاده از روش‌های متعدد برای جمع‌آوری داده‌ها مانند انواع مصاحبه و مشاهده، ۳- مورد (داده‌ها و نظریه). استفاده از منابع موردها و دیدگاه‌های مختلف برای تفسیر داده‌ها، ۴- محیط و شرایط. یعنی مطالعه و مشاهده رفتار مورد با آزمودنی‌ها در شرایط و محیط‌های مختلف. از آنجا که دانشجو در محیط‌ها (کلاس درس، رستوران و...) و شرایط (ساعت تفریح) مختلف مشاهده شده‌است. همسوسازی محیطی است.
۱۴	گزینه ۱. مسیر پژوهشگر در پژوهش کمی قیاسی است. اما در پژوهش کیفی استقرایی است.
۱۵	گزینه ۲. در پژوهش کیفی بعد از تشکیل مفاهیم، فرایند عملیاتی کردن مفاهیم انجام می‌شود.
۱۶	گزینه ۲. پژوهش کیفی به هدف اکتشافی و پژوهش کمی به هدف تاییدی صورت می‌گیرد.
۱۷	گزینه ۴.
۱۸	گزینه ۴.
۱۹	گزینه ۳.

fahimeh hakima